Міністерство освіти і науки України

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Навчально-науковий інститут «Каразінський інститут міжнародних відносин та туристичного бізнесу»

Кафедра міжнародних економічних відносин та логістики

До захисту допущено кафедрою міжнародних економічних відносин та логістики протокол №____ від _____

завідувач кафедри _____ Анна ЗАЙЦЕВА

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

здобувача першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

ВПЛИВ МІЖНАРОДНОГО САНКЦІЙНОГО РЕЖИМУ НА РОЗВИТОК ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ

(тема роботи)

Спеціальність (спеціалізація) 292 Міжнародні економічні відносини

Освітня програма Міжнародні економічні відносини

Здобувач _____ Альона РАДЧЕНКО

Науковий керівник _____ Аліна ШОЛОМ

Харків – 2026

Навчально-науковий інститут «Каразінський інститут міжнародних відносин та туристичного бізнесу»
Кафедра міжнародних економічних відносин та логістики
Рівень вищої освіти перший (магістерський)
Спеціальність 292 Міжнародні економічні відносини
Освітня програма «Міжнародні економічні відносини»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувача кафедри

_____ Анна ЗАЙЦЕВА_____
підпис ініціали, прізвище

“____” _____20___року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ

Радченко Альоні Сергіївні
(прізвище, ім’я, по батькові студена)

1. Тема роботи «Вплив міжнародного санкційного режиму на розвиток зовнішньої торгівлі України»
керівник роботи к.е.н., доц. Шолом А.С. ,
(прізвище, ім’я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом по університету від “14” листопада 2025 року № 4001-5/4125
2. Строк подання студентом роботи 28.05.2026 р.
3. Перелік питань, які потрібно розробити:

- Дослідити сутність, види та механізми міжнародних санкцій;
- Проаналізувати теоретичні підходи до аналізу впливу санкцій на міжнародну торгівлю;
- Оцінити динаміку та структуру зовнішньої торгівлі України в умовах санкційного режиму;
- Визначити вплив міжнародних санкцій на окремі галузі української економіки;
- Дослідити перспективи розвитку зовнішньої торгівлі України в умовах міжнародного санкційного тиску.

4. План роботи

№ з/п	Назви етапів роботи
1	Теоретичні засади дослідження міжнародного санкційного режиму та його впливу на зовнішню торгівлю
2	Аналіз впливу міжнародних санкцій на зовнішню торгівлю України та шляхи її розвитку

5. Дата видачі завдання 01.12.2025 р.

Студент _____ А. С. Радченко

Керівник роботи _____ А.С. Шолом

АНОТАЦІЯ

Радченко А. С. Вплив міжнародного санкційного режиму на розвиток зовнішньої торгівлі України: кваліфікаційна робота бакалавра / А. С. Радченко. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2026. – 78 с.

Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню впливу міжнародного санкційного режиму на розвиток зовнішньої торгівлі України.

Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків; містить 80 сторінок, 11 таблиць, 3 рисунків. Список використаних джерел включає 50 найменування.

У першому розділі розглянуто теоретичні основи розвитку зовнішньої торгівлі в умовах міжнародних санкцій, визначено сутність, види та механізми санкцій, а також проаналізовано теоретичні підходи до оцінки їх впливу на зовнішньоекономічні процеси. Окрему увагу приділено методичним підходам до дослідження впливу санкцій на зовнішню торгівлю.

У другому розділі проаналізовано сучасний стан зовнішньої торгівлі України в умовах санкційного режиму, досліджено її динаміку та структуру, оцінено вплив міжнародних санкцій на окремі сектори зовнішньої торгівлі, а також визначено перспективи її розвитку в умовах санкційного тиску.

Ключові слова: міжнародні санкції, зовнішня торгівля, санкційний режим, експорт, імпорт, міжнародні економічні відносини.

ABSTRACT

Radchenko A. S. The Impact of the International Sanctions Regime on the Development of Ukraine’s Foreign Trade: Bachelor’s Qualification Thesis / A. S. Radchenko. – Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University, 2026. – 78 pp.

The qualification thesis is devoted to the study of the impact of the international sanctions regime on the development of Ukraine’s foreign trade.

The work consists of an introduction, two chapters, and conclusions; it contains 80 pages, 11 tables, and 3 figures. The list of references includes 43 sources.

The first chapter examines the theoretical foundations of foreign trade development under international sanctions, defines the essence, types, and mechanisms of sanctions, and analyzes theoretical approaches to assessing their impact on foreign economic processes. Particular attention is paid to methodological approaches to studying the impact of sanctions on foreign trade.

The second chapter analyzes the current state of Ukraine’s foreign trade under the sanctions regime, studies its dynamics and structure, assesses the impact of international sanctions on individual sectors of foreign trade, and identifies prospects for its development under continued sanctions pressure.

Keywords: international sanctions, foreign trade, sanctions regime, export, import, international economic relations.

ЗМІСТ

ВСТУП 6

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖНАРОДНОГО САНКЦІЙНОГО РЕЖИМУ ТА ЙОГО ВПЛИВУ НА ЗОВНІШНЮ ТОРГІВЛЮ 9

1.1. Сутність, види та механізми міжнародних санкцій 9

1.2. Теоретичні підходи до аналізу впливу санкцій на зовнішню торгівлю 15

Висновок до першого розділу 26

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ВПЛИВУ МІЖНАРОДНИХ САНКЦІЙ НА ЗОВНІШНЮ ТОРГІВЛЮ УКРАЇНИ ТА ШЛЯХИ ЇЇ РОЗВИТКУ 28

2.1. Динаміка та структура зовнішньої торгівлі України в умовах санкційного режиму 28

2.2. Вплив міжнародних санкцій на окремі сектори зовнішньої торгівлі України 45

2.3. Перспективи розвитку зовнішньої торгівлі України в умовах санкційного тиску 55

Висновок до другого розділу 70

ВИСНОВКИ 72

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 74

ВСТУП

Актуальність теми У сучасних умовах розвитку світового господарства міжнародні санкції стали одним із ключових інструментів впливу на економічні та політичні процеси. Особливої актуальності дана тема набула після посилення глобальної геополітичної нестабільності, що спричинило суттєві зміни у міжнародній торгівлі, фінансових потоках та системі економічних відносин між державами. Для України питання впливу міжнародного санкційного режиму є надзвичайно важливим, оскільки зовнішня торгівля виступає одним із основних чинників підтримки економічної стабільності держави в умовах воєнного стану та трансформації міжнародних економічних зв'язків.

Міжнародні санкції безпосередньо впливають на структуру експорту та імпорту, зміну торговельних партнерів, переорієнтацію логістичних маршрутів та розвиток окремих секторів економіки. У сучасних умовах українські підприємства змушені адаптуватися до нових правил функціонування світового ринку, шукати альтернативні ринки збуту продукції та формувати нові механізми зовнішньоекономічної діяльності. Саме тому дослідження впливу міжнародного санкційного режиму на зовнішню торгівлю України є актуальним як з наукової, так і з практичної точки зору.

Ступінь вивченості проблеми Проблематика міжнародних санкцій та їхнього впливу на зовнішню торгівлю є предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців. Значний внесок у розвиток теоретичних підходів до аналізу санкційної політики зробили такі іноземні дослідники, як Г. Хафбауер, Дж. Шотт, К. Елліотт, які вивчали економічну ефективність міжнародних санкцій та їхній вплив на міжнародну торгівлю. Серед українських науковців питання зовнішньоторговельної адаптації в умовах санкційного тиску досліджують О. Білорус, А. Філіпенко, В. Геєць та інші. Проте сучасні трансформаційні процеси у світовій економіці та нові геополітичні виклики зумовлюють необхідність подальшого дослідження

впливу міжнародного санкційного режиму на розвиток зовнішньої торгівлі України.

Мета і завдання дослідження Метою кваліфікаційної роботи є визначення впливу міжнародного санкційного режиму на зовнішню торгівлю України, оцінка змін у структурі та динаміці зовнішньоторговельних операцій, а також обґрунтування перспектив розвитку зовнішньої торгівлі в сучасних умовах.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких завдань:

- Дослідити сутність, види та механізми міжнародних санкцій;
- Проаналізувати теоретичні підходи до аналізу впливу санкцій на міжнародну торгівлю;
- Оцінити динаміку та структуру зовнішньої торгівлі України в умовах санкційного режиму;
- Визначити вплив міжнародних санкцій на окремі галузі української економіки;
- Дослідити перспективи розвитку зовнішньої торгівлі України в умовах міжнародного санкційного тиску.

Об’єкт і предмет дослідження Об’єктом дослідження є процес розвитку зовнішньої торгівлі в умовах міжнародного санкційного режиму. Предметом дослідження виступають особливості впливу міжнародних санкцій на зовнішню торгівлю України, її структуру, динаміку та напрями трансформації.

Методи дослідження У процесі виконання роботи використано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, зокрема методи системного та порівняльного аналізу, статистичного узагальнення, економічного аналізу, графічного відображення даних, а також методи прогнозування та оцінки динаміки зовнішньоторговельних показників. Використання зазначених методів дозволило комплексно оцінити сучасний

стан зовнішньої торгівлі України в умовах санкційного тиску та визначити перспективи її розвитку.

Інформаційна база дослідження Основними джерелами інформації стали офіційні статистичні дані Державної служби статистики України, Міністерства економіки України, матеріали Світової організації торгівлі, Світового банку, Міжнародного валютного фонду, Європейської комісії, аналітичні звіти міжнародних організацій, наукові статті вітчизняних і зарубіжних учених, а також результати досліджень провідних міжнародних економічних інститутів та аналітичних центрів.

Апробація результатів дослідження Основні положення та результати дослідження були представлені на XX Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми світового господарства та міжнародних економічних відносин», що відбулася 28 лютого 2025 року у м. Харків. За результатами дослідження автором підготовлено та опубліковано тези доповіді, у яких висвітлено ключові аспекти впливу міжнародного санкційного режиму на трансформацію зовнішньої торгівлі України.

Структура роботи Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. У першому розділі розглянуто теоретичні основи міжнародних санкцій та особливості їхнього впливу на зовнішню торгівлю. Другий розділ присвячений аналізу впливу міжнародного санкційного режиму на зовнішню торгівлю України та визначенню перспектив її розвитку. Загальний обсяг роботи складає 78 сторінок, містить 11 таблиць, 3 рисунки. Список використаних джерел включає 50 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖНАРОДНОГО САНКЦІЙНОГО РЕЖИМУ ТА ЙОГО ВПЛИВУ НА ЗОВНІШНЮ ТОРГІВЛЮ

1.1. Сутність, види та механізми міжнародних санкцій

Сучасні міжнародні відносини зараз проходять через чергову глибоку системну кризу. Вона проявляється в тому, що кількість локальних конфліктів і гібридних протистоянь постійно зростає, а геополітичне суперництво між державами стає дедалі гострішим. Через такі трансформації постає нагальна потреба створювати і активно застосовувати надійні механізми, які могли б ефективно протидіяти порушенням норм міжнародного права. Одним із найпоширеніших інструментів, який сьогодні активно використовують учасники міжнародних відносин, виступають саме санкції. Міжнародні санкції виступають формою міжнародно-правової відповідальності, яку застосовують до порушника міжнародних угод. Як інструмент зовнішньої політики вони спрямовані на те, щоб чинити тиск на державу-порушницю і змусити її припинити протиправні дії. Коли застосовують такі санкції, то використовують різні політичні засоби, спрямовані на протидію неправомірним вчинкам країн. Це дає можливість задіяти механізм міжнародного осуду, часткової ізоляції та інших подібних заходів. У результаті імідж держави-порушниці зазнає негативних змін [5].

У міжнародному публічному праві санкції визначають як примусові заходи. Їх можуть застосовувати міжнародні організації, окремі держави або групи держав щодо держави, фізичної чи юридичної особи, яка порушила норми міжнародного права або створює загрозу міжнародному миру та безпеці. У світовій практиці застосування санкцій уже стало невід’ємною частиною механізму міжнародного правосуддя, особливо коли йдеться про найтяжчі злочини та серйозні порушення прав людини. Такі заходи слугують засобом тиску як на національному рівні, так і на міжнародному. Вони

охоплюють різні форми, зокрема дипломатичні, секторальні, економічні санкції, персональні обмеження, ембарго та інші подібні інструменти [2, с. 183]. Важливою умовою для виникнення і подальшого застосування санкцій стає саме порушення миру та безпеки. Наприклад, у рамках ООН така ситуація викликає певну реакцію міжнародної спільноти у вигляді міжнародно-правових санкцій. Ефективність тут виступає одночасно і інструментом, і показником того, наскільки успішно діють санкції. Основна мета полягає в тому, щоб зупинити неправомірну дію. Правопорушниками можуть виступати як суб'єкти міжнародного права, так і конкретні особи. При цьому застосовувати санкції мають право тільки суб'єкти міжнародного права, серед яких держави та міжнародні міжурядові організації [2].

Таблиця 1.1

Класифікація міжнародних санкцій за видами та характером вплив

Вид санкцій	Опис	Приклади застосування	Цільовий об'єкт
Дипломатичні	Міжнародна політична ізоляція, висилка дипломатів, розрив відносин	Виключення РФ з G8, припинення діяльності комісій	Політичне керівництво держави
Економічні (секторальні)	Обмеження торгівлі, ембарго на певні товари/сектори	Санкції ЄС проти енергетики, банків, технологій РФ	Економіка держави в цілому
Персональні (smart/targeted)	Заморожування активів, заборона на поїздки конкретних осіб	Санкційні списки олігархів та чиновників	Політичні еліти та відповідальні особи
Військові	Ембарго на озброєння, припинення військового співробітництва	Ембарго на постачання зброї до певних країн	Військовий потенціал
Фінансові	Заморожування активів центробанків, відключення від SWIFT тощо	Обмеження доступу РФ до міжнародних резервів	Фінансова система держави

Джерело: складено автором за матеріалами [5].

Класифікацію міжнародних санкцій проводять за різними критеріями. Залежно від того, на який об'єкт спрямований вплив, їх поділяють на дипломатичні, економічні, політичні, військові та спортивні. Дипломатичні санкції спрямовані на те, щоб висловити несхвалення або незадоволення певними діями держави-порушниці через міжнародну політичну ізоляцію цієї

держави. Економічні санкції становлять собою заходи економічного характеру, які спрямовані безпосередньо на державу-порушницю. У сучасних міжнародних відносинах практика застосування саме економічних санкцій набула широкого поширення і за кількісними показниками переважає інші види. При цьому більшість сучасних міжнародних санкцій мають цілеспрямований характер, їх часто називають smart sanctions. Вони відрізняються від всеосяжних санкцій тим, що відокремлюють осіб, відповідальних за певну політику або дії, від звичайних громадян країни [5].

Економічні санкції належать до найбільш широко застосовуваних інструментів зовнішньої політики. Держави та міжнародні організації користуються ними, щоб змінити поведінку інших суб'єктів. Логіка їх дії полягає в тому, що вони створюють відчутні економічні витрати для цільової країни, її уряду або конкретних еліт. Розрахунок робиться на те, що ці витрати стануть настільки значними, що цільова сторона вирішить змінити свою політику, аби домогтися скасування санкцій. Такий підхід базується на припущенні, що політичні лідери діють раціонально і постійно зважують витрати від продовження поточної політики проти можливих вигод від її зміни. Механізми економічних санкцій зазвичай включають торговельні обмеження у вигляді експортних і імпортних заборон, фінансові санкції, такі як заморожування активів і обмеження доступу до ринків капіталу, інвестиційні заборони та обмеження на надання послуг. Торговельні санкції спрямовані на скорочення валютних надходжень цільової сторони або на обмеження доступу до критично важливих товарів і технологій. Фінансові санкції покликані перекрити фінансові потоки, які підтримують державний апарат або військову машину [3]. У західному дискурсі розробили концепцію розумних міжнародних санкцій як альтернативу традиційним всеосяжним економічним санкціям. Головний мотив полягав у тому, щоб уникнути негативних наслідків, які могли б сильно вдарити по вразливих соціальних групах або цивільному населенню самої країни вводника санкцій. Відмінність розумних санкцій полягає в тому, що вони базуються на точному

стратегічному таргетуванні щодо окремих осіб, політичних систем або недержавних суб'єктів. Завдяки цьому вони спрямовані безпосередньо на тих, хто приймає рішення і несе відповідальність за правопорушення, при цьому мінімізуючи супутні збитки для населення в цілому. Такий підхід передбачає заморожування активів конкретних осіб, заборону на поїздки, ембарго на постачання зброї, а також заборону на торгівлю певними товарами розкоші або специфічними ресурсами, які фінансують режим [3].

Таблиця 1.2

Порівняння традиційних (всеосяжних) та розумних санкцій

Критерій	Традиційні (всеосяжні) санкції	Розумні (smart) санкції
Характер впливу	Широкий, впливає на все населення	Точковий, спрямований на еліти та відповідальних
Гуманітарні наслідки	Високі (криза для цивільного населення)	Мінімальні
Мета	Покарання держави в цілому	Зміна поведінки конкретних осіб/режиму
Приклади	Санкції проти Іраку 1990-х	Санкції ЄС/США проти РФ (персональні списки + секторальні)

Джерело: складено автором за матеріалами [3].

Механізм міжнародних санкцій у рамках Організації Об'єднаних Націй ґрунтується на Главі VII Статуту ООН. Рада Безпеки ООН наділена повноваженнями визначати наявність будь-якої загрози миру, порушення миру або акту агресії, а також приймати рішення про те, які саме заходи потрібно вжити для підтримки або відновлення міжнародного миру та безпеки. Згідно зі статтею 41 Статуту ООН, ці заходи можуть включати повне або часткове розірвання економічних відносин, залізничного, морського, повітряного, поштового, телеграфного, радіо- та інших засобів зв'язку, а також розірвання дипломатичних відносин. Якщо таких заходів виявиться недостатньо, Рада Безпеки може вдатися до дій повітряними, морськими або сухопутними силами, які будуть необхідні для підтримки або відновлення міжнародного миру та безпеки відповідно до статті 42 [6].

Економічні санкції в сучасному світовому господарстві розглядають не тільки як політичний інструмент, але й як чинник, який суттєво впливає на міжнародні економічні зв'язки та глобальну фінансову архітектуру. Історія розвитку економічних санкцій показує, як вони трансформувалися від простих торгових блокад до складних багаторівневих систем обмежень. Механізм їх дії реалізується через розрив усталених ланцюгів доданої вартості, обмеження технологічного трансферу та дестабілізацію макроекономічних показників країни-цілі. Один із важливих аспектів тут це ефект поширення, або spillover effect. Санкції впливають не лише на цільову державу та ініціатора, але й на треті країни, які мають тісні економічні зв'язки з об'єктом санкцій. У умовах глобалізації цей ефект стає дедалі відчутнішим, тому ініціатори санкцій змушені дуже ретельно калібрувати свої обмежувальні заходи [7].

Об'єктивні передумови ефективності санкцій залежать від багатьох факторів. Серед них ступінь інтеграції цільової країни у світову економіку, наявність альтернативних партнерів, внутрішня політична стабільність і рівень підтримки санкційного режиму з боку широкої міжнародної коаліції. Суб'єктивні передумови ефективності міжнародно-правових санкцій пов'язані з політичною волею суб'єктів міжнародного права, з вибором відповідної правової позиції, а також з волею держави-порушниці. Остання може вирішити підкоритися вимогам міжнародної спільноти і виконати умови санкційних резолюцій або ж відмовитися від їх виконання. Цілі економічних санкцій мають складний характер, тому примусові заходи можуть запроваджуватися з різних причин. Це може бути покарання або ослаблення держави, висловлення несхвалення, спонукання до зміни політики, досягнення зміни режиму, спроба уникнути збройного конфлікту або запобігти його ескалації [1]. За способом запровадження санкції поділяють на багатосторонні та односторонні. Багатосторонні запроваджують міжнародні організації, такі як ООН чи ЄС. Односторонні вводять окремі держави, наприклад США чи Канада. Односторонні санкції часто стають предметом дискусій щодо їх легітимності в міжнародному праві, але при цьому вони продовжують

залишатися потужним інструментом впливу. У праві Європейського Союзу обмежувальні заходи, тобто санкції, виступають інструментом Спільної зовнішньої та безпекової політики. ЄС може запроваджувати власні автономні санкції або імплементувати резолюції Ради Безпеки ООН. Механізм прийняття рішень у ЄС передбачає досягнення консенсусу всіх держав-членів, що забезпечує єдність позиції, але водночас може уповільнювати реакцію на кризи. Основна мета санкцій ЄС полягає в тому, щоб змінити політику або діяльність, яка викликає занепокоєння, а не в тому, щоб карати населення [6].

Міжнародні політичні санкції також активно застосовують як засіб протидії розповсюдженню зброї масового знищення. Сучасні виклики та небезпеки, пов'язані з появою значних транснаціональних явищ і процесів, активізували розвиток такого напряму міжнародної організованої злочинності, як використання зброї масового знищення. Це одна з найбільших загроз міжнародній безпеці. Питання використання зброї масового знищення стало підставою для запровадження жорстких режимів експортного контролю та секторальних санкцій, які забороняють передачу технологій подвійного призначення. Механізм у цьому випадку спрямований на те, щоб позбавити державу-порушницю фінансових і технічних можливостей для розвитку програм озброєнь. Сюди входить заборона на надання технічної допомоги, навчання персоналу та інвестиції в енергетичні чи промислові сектори, пов'язані з ядерною або хімічною програмами [8, с. 153]. У контексті російської агресії проти України Європейський Союз запровадив безпрецедентні за своїм обсягом пакети санкцій. Ці заходи стосуються різних секторів економіки та окремих осіб. Ефективність таких санкцій аналізують з точки зору їх правового змісту в законодавстві ЄС, а також звертають увагу на аспекти результативності та нерезультативності цих обмежувальних заходів. Питання легітимності обходу санкцій залишається відкритим, адже держави-агресори постійно шукають шляхи, щоб мінімізувати вплив обмежень через треті країни або створення паралельних фінансових систем. У цьому випадку ефективність санкцій виступає не лише як інструмент припинення агресії, але

й як засіб ослаблення військово-технічного потенціалу агресора в довгостроковій перспективі [1].

Таблиця 1.3

Основні механізми та цілі міжнародних санкцій

Механізм	Ціль	Очікуваний ефект
Персональні санкції	Політичні еліти	Зміна поведінки, внутрішній тиск
Секторальні/економічні	Ключові галузі економіки	Ослаблення військово-промислового комплексу
Дипломатичні	Міжнародна легітимність	Ізоляція та осуд

Джерело: складено автором за матеріалами [9].

Сутність міжнародних санкцій зводиться до примусового впливу на суб'єктів, які порушують міжнародний правопорядок, з метою повернення їх у межі міжнародного права. Різноманітність видів санкцій дає можливість обирати найбільш адекватні заходи реагування залежно від характеру порушення. Механізми їх реалізації постійно вдосконалюються, щоб підвищувати точність впливу і зменшувати негативні гуманітарні наслідки. Використання персональних санкцій, таких як заморожування активів і заборона в'їзду, поряд із секторальними обмеженнями створює комплексний тиск на політичні еліти та економічну базу режимів-порушників міжнародного права.

1.2. Теоретичні підходи до аналізу впливу санкцій на зовнішню торгівлю

Економічні санкції - це коли уряд навмисно припиняє або погрожує припинити звичайні торговельні чи фінансові зв'язки з іншою країною. Зазвичай їх сприймають як щось середнє між дипломатичними переговорами та військовими діями. Дослідники почали вивчати санкції саме з того моменту, коли намагалися зрозуміти, чи можуть вони завдати такої серйозної економічної шкоди, щоб країна, яка опинилася під тиском, змушена була змінити свою політику. Головна ідея тут проста: економічний тиск через

падіння рівня життя населення або погіршення становища еліт створює всередині країни сильний внутрішній тиск на владу і змушує її йти на поступки [12].

У теорії міжнародних відносин погляди на те, як саме працюють санкції, сильно залежать від того, якої парадигми дотримується дослідник. Реалісти бачать у санкціях звичайний інструмент сили в умовах анархічної міжнародної системи, де немає єдиного центру влади. Для них економічна взаємозалежність між країнами це не джерело стабільності, а навпаки джерело вразливості. Держави застосовують торговельні обмеження, щоб послабити відносну силу свого суперника і тим самим забезпечити власну національну безпеку. З такої позиції санкції вважаються ефективними лише тоді, коли вони реально підривають стратегічні можливості цільової країни і не дають їй фінансувати агресивну зовнішню політику [12]. Ліберальний підхід дивиться на цю проблему зовсім по-іншому. Тут акцент робиться на ролі міжнародних інститутів і на взаємозалежності між країнами. Санкції в цій теорії виступають як механізм, який допомагає змусити всіх дотримуватися загальних міжнародних норм і правил. Ефективність таких заходів залежить від того, наскільки глибоко країна-об’єкт інтегрована у світову економіку: чим міцніші її торговельні зв’язки, тим відчутніше буде розірвання цих зв’язків. Ліберали також звертають увагу на те, що колективні санкції від кількох країн одразу мають значно вищу легітимність і дають сильніший економічний ефект, ніж дії однієї держави [12].

Є ще один підхід, який розглядає економічні санкції як особливий вид торговельних обмежень. Його називають теорією маніпулювання умовами торгівлі. Згідно з цією моделлю, країна, яка запроваджує санкції, може так їх організувати, щоб завдати максимальних економічних втрат об’єкту при найменших втратах для себе. Іноді навіть невеликі обмеження можуть покращити становище країни-ініціатора, бо вони змінюють умови торгівлі на її користь. Часто санкції спрямовують саме на ті самі товари, на які б спрямовували звичайні торговельні обмеження, при цьому не дуже зважають

на еластичність попиту і пропозиції в самій країні, яка їх вводить, а просто наносять стратегічний удар по доходах цільової держави [13].

Таблиця 1.4

Цілі санкцій

№	Ціль санкцій	Основні інструменти
1	Обмеження виробничої потужності економіки	Експортний контроль, технологічні санкції
2	Обмеження фінансових можливостей	Фінансові санкції, замороження активів
3	Обмеження виробництва в ключових секторах	Секторальні ембарго (енергетика, ВПК)

Джерело: складено автором за матеріалами [10].

Економічна теорія санкцій показує, що їх вплив на зовнішню торгівлю залежить від багатьох факторів. Серед них: розмір країни під санкціями, її рівень глобальної інтеграції, наскільки єдиною є коаліція країн, які запровадили обмеження, і наскільки добре цільова держава здатна пристосуватися до нових умов. Санкції майже ніколи не стають гарантованим способом швидко зупинити війну або змусити державу змінити свою поведінку. Щоб вони справді створювали відчутні витрати, потрібен продуманий і технічно грамотний підхід з чітко визначеними і вимірюваними цілями, а не просто набір розрізнених заходів. Успіх залежить від того, наскільки швидко і масштабно коаліція зможе перекрити країні доступ до важливих ресурсів і ринків збуту [9]. Коли країна опиняється под санкціями, її торговельна політика перетворюється на справжнє поле боротьби між геополітичними інтересами і реальними економічними втратами. Уряди застосовують ці заходи, щоб стримувати агресію і карати за порушення міжнародного права, не вдаючись до зброї. Але постійне розширення практики санкцій ставить питання про те, як це впливає на довгострокову стабільність усієї глобальної торгової системи. Навіть цілеспрямовані обмеження часто викликають хвильові ефекти, які змінюють торговельні потоки і зачіпають міжнародні ланцюги поставок. Дослідження показують, що після

запровадження санкцій імпорт з розвинених економік падає, а торгівля переорієнтовується на інші країни, серед яких: Китай, Індія і Туреччина [10].

Моделі загальної економічної рівноваги пояснюють, що санкції діють через кілька каналів одночасно. Це і пряме скорочення експорту, і обмеження поставок критичних технологій, і фінансова ізоляція. Коли під удар потрапляє велика економіка, це викликає серйозне перерозподілення капіталу і ресурсів усередині країни. Держава намагається замінити імпорт власним виробництвом або знайти нових торговельних партнерів. Така перебудова майже завжди обходиться дорожче і працює менш ефективно, що з часом призводить до поступового ослаблення промислового потенціалу і уповільнення темпів економічного зростання [9]. Дуже помітну роль у всіх цих процесах відіграють треті країни. Компанії з держав, які не приєдналися до санкцій, часто стають посередниками і допомагають підсанкційній країні обходити обмеження. Через це санкції іноді дають зовсім не ті результати, на які розраховували їх ініціатори. У певних випадках треті країни навіть захищають міжнародний бізнес від додаткових політичних ризиків і відкривають доступ до ресурсів, яких інакше не було б на ринку під санкціями. Все це послаблює весь режим обмежень, тому часто виникає потреба вводити вторинні санкції, щоб закрити ці лазівки і зберегти тиск [14].

Пропорційність санкцій це один з основних принципів міжнародного права. Він вимагає, щоб ефективність заходів постійно порівнювали з тією побічною шкодою, яку вони спричиняють. Кількісні дослідження свідчать, що результати санкцій, спрямованих на покращення ситуації з правами людини або на зупинення воєнних дій, бувають дуже різними. Односторонні санкції зазвичай працюють гірше, ніж колективні, бо при них країні набагато легше перенаправити свої торговельні потоки на ринки, які не підтримують обмеження [6]. Сьогодні на прикладі санкцій проти таких великих економік, як Росія, добре видно, наскільки складно їх застосовувати на практиці. Навіть при дуже широкому пакеті обмежень офіційна статистика іноді фіксує лише помірне падіння ВВП. Це пояснюється високими цінами на енергоносії і

здатністю влади концентрувати ресурси на пріоритетних напрямках. Теорія підказує, що санкції не можна розглядати як одноразовий захід. Це постійний динамічний процес, у якому обидві сторони постійно підлаштовують свої дії під дії іншої [9].

Коли санкції використовують як інструмент стримування, головна задача полягає в тому, щоб витрати від продовження поточної політики для країни-агресора стали вищими за вигоди. Досягається це через обмеження валютних надходжень від експорту, через переривання поставок деталей для оборонної промисловості і через технологічну ізоляцію. Проте весь цей механізм втрачає силу, якщо в законодавстві третіх країн залишаються великі прогалини або якщо підсанкційна держава має достатньо внутрішніх резервів, щоб вистояти в умовах ізоляції [11]. Залежно від поставленої мети, санкції можуть бути примусовими, стримуючими або такими, що послаблюють. Примус намагається змінити конкретну дію, стримування запобігає майбутнім крокам, а послаблення підриває загальний потенціал країни. Для розуміння впливу на зовнішню торгівлю потрібно чітко бачити, яка саме мета є головною, бо від цього залежить вибір інструментів: від секторальних ембарго до персональних фінансових обмежень. Кожен інструмент діє з різною швидкістю і створює різний рівень втрат для країни, яка їх запроваджує [11].

З часом механізми санкцій еволюціонували. Від широких тотальних ембарго перейшли до більш точкових, так званих «розумних» санкцій. У теорії це мало б зменшити негативні наслідки для звичайних людей і зосередити тиск саме на політичних елітах і на тих секторах, які фінансують військові дії. На практиці навіть такі точкові обмеження проти енергетики чи фінансового сектора все одно створюють загальний макроекономічний ефект, який відчувається на всіх рівнях зовнішньої торгівлі і внутрішнього споживання [12]. Країни під санкціями намагаються пристосовуватися, і структура їхніх торговельних зв’язків разом з рівнем контролю влади над суспільством часто пом’якшують тиск. Навпаки, коли дії санкційної коаліції послідовні, коли є довіра до механізмів їх застосування і коли є чітка дипломатична лінія, вплив

значно посилюється. Санкції майже ніколи не дають швидкого результату. Їх дія накопичується поступово і спрямована на те, щоб з часом виснажити ресурси країни і змусити її переглянути свої стратегічні розрахунки [12]. В умовах санкцій економічна політика часто включає штучне маніпулювання валютним курсом і жорсткий контроль за рухом капіталу. Це створює видимість стабільності, яка може приховувати справжні масштаби руйнування зовнішньоторговельних зв'язків. Дослідження показують, що розрив технологічних ланцюгів стає одним з найбільш руйнівних факторів у довгій перспективі. Він не дозволяє економіці модернізуватися і закріплює її відставання від розвинених країн [9].

Використання санкцій для підтримки міжнародної стабільності вимагає постійного відстеження того, як вони впливають на світові ринки. Якщо країна під санкціями є великим постачальником сировини, це може призвести до зростання цін у глобальному масштабі і частково компенсувати втрати самій підсанкційній державі. Тому при розробці санкцій потрібно обов'язково враховувати загальну ситуацію на світових ринках і можливість заміни дефіцитних товарів, щоб уникнути ситуації, коли обмеження через цінові коливання стають навіть вигідними для об'єкта [11]. Теорія економічного примусу звертає увагу ще й на психологічний бік санкцій. Сама лише можливість появи нових обмежень іноді впливає на ринки сильніше, ніж реально запроваджені заходи. Компанії, намагаючись уникнути майбутніх ризиків, починають заздалегідь скорочувати співпрацю з партнерами з підсанкційної країни. Через це санкції фактично поширюються і на ті сфери, які формально під заборони не потрапили. Приватний бізнес сам починає виконувати обмеження, і це значно розширює реальний вплив санкцій [14].

Наскільки ефективними виявляться санкції у сфері зовнішньої торгівлі, в кінцевому підсумку залежить від того, чи зможе коаліція країн довго зберігати єдність. Будь-які сигнали про послаблення волі або розбіжності між учасниками коаліції сприймаються об'єктом як дозвіл продовжувати свій курс. Тому добре продумана стратегія санкцій передбачає не тільки

запровадження самих обмежень, але й постійну дипломатичну роботу, щоб закривати шляхи обходу і залучати до коаліції нових партнерів [12]. При розробці санкцій обов'язково потрібно враховувати інтереси країн, які залишаються осторонь. Якщо обмеження надто сильно б'ють по нейтральних державах, це може підірвати загальну міжнародну підтримку всього режиму. Теоретичні підходи пропонують використовувати різні компенсаційні механізми або спеціальні винятки для товарів першої необхідності. Це допомагає зберегти легітимність санкцій у очах усієї міжнародної спільноти і зменшує ризик появи контр-альянсів, які могли б зруйнувати існуючий світовий торговельний порядок [13].

Девід Болдвін у своїй фундаментальній праці «Економічне державне управління» визначає санкції як використання економічних ресурсів для здійснення впливу на інші суб'єкти міжнародної системи. Він стверджує, що економічні інструменти, включаючи санкції, є законним і часто необхідним елементом зовнішньої політики, який слід оцінювати не лише за їхньою здатністю досягати негайних політичних змін, а й за їхньою роллю у передачі сигналів, стримуванні та забезпеченні міжнародних норм. Болдвін критикує попередні підходи, які вважали санкції неефективними, стверджуючи, що їхній успіх слід вимірювати порівняно з іншими доступними інструментами, такими як дипломатія або військова сила. Логіка застосування санкцій у міжнародній торгівлі часто базується на тому, що Йохан Галтунг у 1967 році назвав «наївною теорією санкцій». Відповідно до цієї концепції, економічний тиск призводить до політичного розпачу, який, у свою чергу, змушує населення підсанкційної країни чинити тиск на свій уряд з метою зміни політики. Однак Галтунг зауважив, що цей механізм часто не спрацьовує через ефект згуртування навколо прапора, коли зовнішній тиск лише зміцнює підтримку режиму та стимулює адаптацію економіки. Теоретичні підходи до аналізу санкцій суттєво різняться залежно від парадигми міжнародних відносин та економічної школи думки[36].

У межах реалістичної парадигми (Г. Моргентау, К. Волтц) санкції розглядаються як засіб реалізації національних інтересів та інструмент боротьби за владу в анархічній міжнародній системі. Реалісти підкреслюють значення «відносних вигод»: санкціонер прагне послабити економічний та військовий потенціал опонента навіть ціною власних втрат. Згідно з цим підходом, торговельні обмеження є формою економічної війни, спрямованою на підрив ресурсної бази агресора. Роберт Пейп (1997) у своїй праці «Чому економічні санкції не працюють» виступає з критикою ефективності цього інструменту, стверджуючи, що держави рідко поступаються своїми життєво важливими інтересами безпеки під економічним тиском, а самі санкції часто лише посилюють рішучість цілі.

Ліберальний підхід (Р. Кохейн, Дж. Най) фокусується на міжнародних інститутах та економічній взаємозалежності. Ліберали вважають, що високий рівень інтеграції у світову торгівлю робить країни вразливими до санкцій, оскільки розрив ланцюжків постачання створює значні альтернативні витрати. Однак вони також застерігають, що надмірне використання санкцій може зруйнувати ліберальний міжнародний порядок і стимулювати створення альтернативних торговельних блоків. Деніел Дрезнер у своїй теорії «Парадоксу санкцій» (1999) стверджує, що санкції найбільш ефективні проти союзників або країн з подібними інтересами, оскільки вони більше бояться майбутніх конфліктів і цінують збереження відносин. Навпаки, проти затятих противників санкції часто виявляються менш ефективними, бо ті очікують подальшої ескалації та готуються до довготривалої ізоляції[36].

Конструктивістський підхід розглядає санкції як засіб підтримання міжнародних норм і конструювання ідентичностей. Санкції служать сигналом того, що певна поведінка є неприйнятною в міжнародному співтоваристві. Навіть якщо вони не призводять до негайної зміни політики, вони стигматизують порушника та зміцнюють нормативний порядок. Тут важливою є легітимність санкцій, яка часто залежить від їхньої багатосторонності та підтримки з боку міжнародних організацій, таких як

ООН. З економічної точки зору, аналіз впливу санкцій на торгівлю базується на теорії міжнародної торгівлі та моделях загальної рівноваги. Джон Штурм Бекко (2022) у праці «Теорія економічних санкцій як маніпулювання умовами торгівлі» пропонує розглядати торговельні санкції через призму маніпуляцій terms-of-trade (умовами торгівлі). Він стверджує, що країна-санкціонер може розробити такі обмеження, які максимізують економічні витрати для підсанкційної країни при мінімальних витратах для себе. Це досягається шляхом вибору товарів з низькою еластичністю попиту в країні-цілі та високою еластичністю пропозиції в країні-санкціонері. Санкції в такому контексті діють подібно до оптимальних тарифів, які перекладають тягар коригування на торговельного партнера[36].

Олег Іцхокі та Еліна Рибакова (2024) у дослідженні «Економіка санкцій: від теорії до практики» аналізують механізми впливу на економіку Росії. Вони виділяють два основні канали впливу на торгівлю: обмеження експорту (що зменшує валютні надходження та доходи бюджету) та обмеження імпорту (що спричиняє технологічний голод і дефіцит споживчих товарів). Згідно з їхнім підходом, ефективність санкцій залежить від розміру підсанкційної країни та її інтеграції у глобальні ланцюжки доданої вартості. Для великої економіки, інтегрованої у світові ринки, санкції створюють значні викривлення, але також стимулюють пошук альтернативних партнерів (наприклад, Китай, Індія) та розвиток тіньових механізмів торгівлі. Дослідники Гарі Хафбауер, Джеффрі Шотт та Кімберлі Елліот (HSE), які створили найбільш повну базу даних епізодів санкцій, у своїй роботі «Перегляд економічних санкцій» пропонують емпіричний аналіз факторів успіху. Вони ідентифікують такі ключові змінні: ступінь економічної залежності цілі від санкціонера, тривалість санкцій (тривалі санкції зазвичай менш ефективні через адаптацію), політичну стабільність країни-цілі та рівень витрат для самого санкціонера. Їхні дослідження показують, що санкції є більш успішними, коли вони переслідують скромні цілі (наприклад, звільнення політичного в’язня), а не фундаментальну зміну режиму або припинення військової агресії [36].

Окремий напрям теоретичного аналізу присвячений «таргетованим» або «розумним» санкціям. На відміну від загальних ембарго, які критикували за негативний гуманітарний вплив на населення (як у випадку з Іраком у 1990-х роках), розумні санкції спрямовані на еліти, фінансові інститути та специфічні сектори (енергетика, високі технології). Теоретичне обґрунтування полягає в тому, щоб розірвати зв'язок між правлячим режимом та його ресурсною базою, мінімізуючи при цьому шкоду для пересічних громадян. Однак, як зазначають Армін Штайнбах та інші (2023), навіть таргетовані санкції мають широкі макроекономічні наслідки, оскільки створюють атмосферу правової невизначеності для бізнесу, що призводить до де-факто припинення торгівлі навіть у дозволених сферах [36].

Важливим аспектом сучасних теорій є роль третіх країн або сторонніх спостерігачів. Під час запровадження санкцій часто виникає проблема переспрямування торговельних потоків. Теоретична модель Джона Штурма вказує на те, що санкції мають враховувати можливість того, що підсанкційна країна знайде нових покупців для свого експорту або нових постачальників імпорту. Якщо коаліція санкціонерів не є глобальною, ефект від санкцій нівелюється зміною географії торгівлі. Це особливо актуально для сировинних ринків (нафта, газ), де товари є взаємозамінними, а інфраструктура може бути переорієнтована. Аналіз впливу санкцій на зовнішню торгівлю також включає вивчення контрсанкцій. Коли підсанкційна держава вводить обмеження у відповідь, це створює спіраль торговельних обмежень, що веде до подальшої дегенерації міжнародних торговельних правил. Теоретичні моделі ігор використовуються для пояснення стратегічної взаємодії між санкціонером та ціллю, де кожна сторона намагається продемонструвати більшу витривалість здатність нести збитки[36].

Підсумовуючи теоретичні підходи, можна виділити кілька ключових шкіл:

1. Традиційна модель економічного болю: фокусується на максимізації прямої шкоди ВВП та торговельному балансу цілі (Галтунг, Хафбауер)[36];
2. Модель стратегічної взаємодії та сигналізування: санкції як засіб комунікації намірів та підтримки міжнародних норм (Болдвін, Дрезнер)[36];
3. Економічна модель маніпулювання умовами торгівлі: використання ринкової сили для перерозподілу добробуту та виснаження ресурсів опонента (Бекко, Іцхокі)[36];
4. Теорія інституційної адаптації: аналіз того, як підсанкційні режими трансформують свою економіку та торговельні зв'язки для виживання в умовах ізоляції[36].

Представники цих підходів погоджуються, що санкції рідко діють ізольовано. Їхня ефективність завжди є функцією від політичного контексту, єдності міжнародної коаліції та здатності підсанкційної країни до внутрішньої мобілізації та зовнішньої переорієнтації торгівлі. Вплив на зовнішню торгівлю є не просто наслідком адміністративних заборон, а результатом складної реакції ринкових гравців на підвищення політичних ризиків, трансакційних витрат та зміну глобальної економічної архітектури[35].

Основними чинниками, які визначають успішність санкційного режиму в контексті торгівлі, є[35]:

- Обсяг та структура торгівлі: країни, що експортують диверсифіковані промислові товари, більш вразливі до технологічних санкцій, ніж країни-експортери сировини[35];
- Концентрація ринків: залежність від одного великого торговельного партнера, який вводить санкції, є критичною вразливістю[35];
- Наявність замінників: чи може підсанкційна країна швидко знайти альтернативні джерела постачання або ринки збуту[35];

– Тривалість та послідовність: короткочасні санкції можуть бути сприйняті як тимчасові незручності, тоді як довгострокові змушують до глибокої структурної перебудови економіки[35].

Теоретичний аналіз санкцій перейшов від простого підрахунку прямих збитків до складних моделей, що враховують поведінкові реакції, геополітичні зсуви та трансформацію світових ланцюжків доданої вартості. Сучасні дослідники, такі як Іцхокі, Рибакова та Штурм, продовжують розвивати ці теорії, адаптуючи їх до умов цифрової економіки та глобалізованих фінансових ринків, де санкції стають дедалі витонченішим, але водночас і суперечливим інструментом міжнародної політики. Важливо зазначити, що в умовах санкційного тиску відбуваються процеси торговельного відхилення та торговельного створення з новими партнерами. Ці концепції, запозичені з теорії митних союзів Якоба Вінера, дозволяють зрозуміти, чому санкції не завжди призводять до повного припинення зовнішньоекономічної діяльності цілі. Країна-об’єкт санкцій вимушено переходить до торгівлі з менш ефективними партнерами або через посередників, що здорожує імпорт і зменшує прибутковість експорту, але забезпечує виживання економічної системи. Представники інституційного підходу підкреслюють, що в таких умовах виникають нові інститути «сірої» торгівлі, які в подальшому можуть стати перешкодою для повернення країни до легального міжнародного торговельного поля навіть після зняття санкцій.

Висновок до першого розділу

1. Обґрунтовано сутність міжнародних санкцій як особливої форми міжнародно-правової відповідальності та дієвого інструменту примусового впливу на суб’єктів, які порушують норми міжнародного права та створюють пряму загрозу глобальному миру і безпеці. Систематизовано класифікацію санкцій за об’єктом спрямування: дипломатичні, економічні, фінансові, персональні, військові та доведено, що в умовах сучасної архітектури

світового господарства домінуюче значення мають економічні (секторальні) обмеження. Визначено, що еволюція санкційних механізмів призвела до переходу від традиційних всеосяжних ембарго до концепції «розумних» (цілеспрямованих) санкцій. Це дозволяє мінімізувати негативні гуманітарні наслідки для цивільного населення та максимізувати точковий деструктивний тиск на політичні еліти і фінансово-промислову базу країни-порушника.

2. Систематизовано ключові теоретичні підходи до аналізу впливу обмежувальних заходів на міжнародну торговельну діяльність крізь призму провідних парадигм міжнародних відносин. Доведено, що представники реалістичного підходу розглядають санкції як інструмент проекції сили в анархічній системі з метою послаблення стратегічного потенціалу суперника , тоді як ліберальний підхід наголошує на ролі міжнародних інститутів та використанні економічної взаємозалежності для примусу країн до дотримання загальновизнаних правил гри. З позицій економічної теорії встановлено, що санкції діють як штучні макроекономічні бар'єри, які маніпулюють умовами торгівлі , провокують переорієнтацію та трансформацію глобальних ланцюгів доданої вартості, а також активізують роль третіх країн-посередників, що вимагає запровадження вторинних санкцій для усунення схем обходу обмежень.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ВПЛИВУ МІЖНАРОДНИХ САНКЦІЙ НА ЗОВНІШНЮ ТОРГІВЛЮ УКРАЇНИ ТА ШЛЯХИ ЇЇ РОЗВИТКУ

2.1. Динаміка та структура зовнішньої торгівлі України в умовах санкційного режиму

Аналіз того, як змінювалися зовнішньоторговельні потоки України з 2014 по 2024 рік, показує, що геополітичні події сильно вплинули на обсяги і склад українського експорту та імпорту. Зовнішня торгівля за цей час перебудовувалася через серйозні проблеми, які виникли через військову агресію, переорієнтацію економічних зв'язків і зміни в глобальних ланцюгах виробництва. У цьому процесі можна виділити три основні періоди. На першому етапі з 2014 по 2016 рік зовнішньоторговельні операції різко зменшилися. Анексія Криму і початок бойових дій на Донбасі призвели до втрати частини промислових потужностей і розриву звичних виробничих зв'язків з країнами СНД. Другий етап з 2017 по 2021 рік приніс поступове відновлення і навіть зростання торгівлі. Це стало можливим завдяки впровадженню Угоди про асоціацію з ЄС, пошуку нових ринків збуту і вдалій ситуації на світових товарних ринках. Третій етап почався у 2022 році з повномасштабного вторгнення Росії, що викликало сильне падіння експорту через блокування морських портів, руйнування заводів і енергетичної інфраструктури [20].

Через ці геополітичні зміни повністю перебудувалася географія зовнішньої торгівлі. До 2014 року Російська Федерація була головним торговельним партнером України, але після запровадження взаємних санкцій і обмежень частка країн СНД в українському експорті швидко зменшилася. Натомість відбувся великий поворот у бік Європейського Союзу. Частка ЄС в загальному експорті товарів зросла з 25-30 відсотків у довоєнний час до понад 50-60 відсотків у 2022–2023 роках. Такому зростанню допомогли тимчасові

заходи ЄС щодо лібералізації торгівлі, скасування мит і квот на українські товари, а також нові логістичні маршрути під назвою «Шляхи солідарності». Водночас зросла роль країн Азії, особливо Китаю, Індії та Туреччини, які стали великими покупцями української агропромислової продукції, хоча воєнні проблеми з логістикою не давали цим потокам бути стабільними [20].

Структура товарів, які Україна вивозить, теж сильно змінилася. Відбулася деіндустріалізація і посилення сировинного спрямування експорту. Частка продукції чорної металургії, яка раніше займала провідні місця, значно зменшилася через руйнування великих підприємств у Маріуполі і труднощі з перевезенням важких вантажів. На перше місце вийшов агропромисловий сектор, який тепер дає більше половини всіх валютних надходжень від експорту товарів. Головними позиціями стали зернові культури, олія і насіння олійних культур. Така структура робить українську економіку дуже залежною від змін світових цін і обмежень на транзит через сусідні країни ЄС. У імпорті переважають енергоносії, машини і обладнання, продукція хімічної промисловості та товари для оборони. Велике від’ємне сальдо торговельного балансу продовжує залишатися серйозною проблемою для макроекономічної стабільності, тому потрібна стратегія для розвитку високотехнологічного експорту і заміщення критичного імпорту [20]. Якщо узагальнити економічні причини і перебіг російсько-української війни, то можна виділити кілька етапів змін у зовнішньоекономічній діяльності. У 2022 році експорт зменшився на 35,1 відсотка порівняно з 2021 роком, а імпорт – на 24,1 відсотка. Це стало результатом знищення активів, окупації територій, виїзду населення, блокування портів і перебудови логістичних ланцюгів. Товарна структура експорту у 2022 році показала сильну залежність від продукції агропромислового комплексу, яка склала 52,9 відсотка всього експорту. Частка металургійного комплексу впала з 23,5 до 13,5 відсотка. Це говорить про те, що Україна ще більше переорієнтувалася на аграрний напрям у міжнародному поділі праці, що в майбутньому створює ризики для технологічного розвитку країни [20].

У географічному плані російський фактор майже повністю зник. У 2021 році частка Росії в імпорті товарів становила 8,4 відсотка, а вже у 2022 році вона впала до дуже низьких значень, а потім уряд повністю заблокував такі відносини нормативними актами. Європейський Союз став не тільки головним торговельним партнером, а й основним логістичним центром. У 2022 році частка ЄС в українському експорті досягла 63,6 відсотка. Серед країн ЄС найбільше співпрацювали з Польщею, Румунією та Німеччиною. Допомогло підтримати експорт підписання «транспортного безвізу» і приєднання до системи спільного транзиту NCTS, що частково компенсувало морську блокаду. Але пропускна здатність наземних кордонів досі недостатня, про що свідчать постійні кризи з блокуванням кордонів [21]. Прогнози щодо зовнішньої торгівлі після війни будуються на сценаріях відновлення експортного потенціалу через інвестиції в переробну промисловість. Структура торгівлі має змінитися під впливом вимог «Зеленого курсу» ЄС і потреби увійти в європейські виробничі ланцюги. Очікується збільшення частки послуг, особливо в IT-секторі, який добре витримав воєнні умови. Важливим кроком стане відновлення портової інфраструктури і різноманітність джерел енергетичного імпорту. Для сталого економічного зростання потрібно вийти на рівень експорту в 70-80 мільярдів доларів США, і це можливо тільки якщо кардинально змінити товарну структуру на користь продукції з високою доданою вартістю [21].

Повномасштабне вторгнення Росії завдало надзвичайно сильного удару по національній економіці, і це добре видно в показниках зовнішньої торгівлі. У першому півріччі 2023 року підприємства зовнішньоекономічної діяльності трохи адаптувалися до воєнного стану, але дефіцит торговельного балансу продовжував зростати. Експорт товарів за цей період склав 19,4 мільярда доларів США, що на 14,3 відсотка менше, ніж за перше півріччя 2022 року. Імпорт, навпаки, збільшився на 20,7 відсотка і досяг 30,4 мільярда доларів США. Негативне сальдо торгівлі товарами склало 11 мільярдів доларів США через велику потребу в імпорті палива, обладнання для відновлення

енергосистеми і військових товарів [22]. Зміни в структурі експорту товарів у 2023 році ще раз підтвердили лідерство продовольчої групи. Зернові культури дали 25,6 відсотка всього експорту, жири та олії – 15,2 відсотка. Металургійна продукція продовжує втрачати позиції: частка чорних металів опустилася до 8,5 відсотка. У імпорті найбільші частки займають машини, обладнання та транспорт – 29,3 відсотка, паливно-енергетичні товари – 21,5 відсотка і продукція хімічної промисловості – 18,2 відсотка. Залежність від зовнішньої допомоги і критичного імпорту тисне на валютний ринок, тому Національний банк і Уряд мають проводити зважену політику для підтримки вітчизняного виробництва і оптимізації закупівель за кордоном [22].

Російська військова агресія негативно вплинула не тільки на загальні обсяги експорту, а й поставила під загрозу цілі галузі. Дослідження показують, що близько 70 відсотків експорту припадає на сировинний сектор, що зменшує валютні надходження. Конкурентоспроможність української продукції переробної промисловості на світовому ринку залишається низькою, і в умовах війни це робить економіку дуже вразливою. Дослідники дійшли висновку, що після війни потрібна інноваційна модернізація економіки як основа її розвитку. Головними завданнями мають стати структурна перебудова і розвиток високотехнологічних галузей, орієнтованих на експорт. Інакше Україна залишиться на периферії світових процесів, і національне багатство продовжить вимиватися через нерівноцінний обмін [23].

Динаміка експорту в 2022-2023 роках чітко показує великі втрати промисловості. Експорт чорних металів зменшився в рази через окупацію і руйнування заводів «Азовсталь» та ММК ім. Ілліча. Поставки руд і залізних концентратів теж сильно впали через логістичні проблеми. Аграрний сектор у цей час став головною опорою українського експорту, хоча і йому заважали заміновані поля, брак добрив і пального. «Зерновий коридор» дозволив частково відновити морські поставки агропродукції, але постійний шантаж з боку агресора і обмеження інспекцій суден роблять цей маршрут ненадійним [23]. Зовнішньоекономічна діяльність українських підприємств у сучасних

глобальних і воєнних умовах вимагає серйозного перегляду правил державного регулювання. Державне регулювання зовнішньої торгівлі під час війни було спрямоване на спрощення експорту і забезпечення критичного імпорту. Підприємства-експортери стикаються з логістичними обмеженнями, ростом вартості перевезень і страхування, нестачею оборотних коштів і труднощами з підтвердженням походження товарів у зонах бойових дій. Розвиток цифрових систем і цифровізація митниці вважаються пріоритетними напрямками для полегшення торговельних процедур [24]. Дані за останні роки свідчать, що імпорт відновлюється швидше за експорт, і через це дефіцит торговельного балансу збільшується. У 2024 році головними причинами зростання імпорту залишаються потреби відновлення енергетики і забезпечення оборони. У структурі імпорту зростає частка генераторів, акумуляторів та іншого енергетичного обладнання. Експортні можливості підприємств обмежені не тільки війною, а й нетарифними бар'єрами на ринках ЄС, зокрема санітарними і фітосанітарними вимогами. Щоб подолати ці бар'єри, потрібна масштабна сертифікація української продукції за стандартами ЄС [24].

Правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності в умовах глобалізації вимагає приведення українського законодавства у відповідність до правил Світової організації торгівлі та Угоди про асоціацію з ЄС. «Шляхи солідарності» стали важливою альтернативою морським портам, але наземні перевезення коштують значно дорожче і знижують конкурентоспроможність українських товарів. Розбудова прикордонної інфраструктури, збільшення пропускної здатності залізничних переходів і створення логістичних хабів залишаються стратегічними завданнями для стабілізації експортних потоків. Майбутнє зовнішньоекономічної діяльності пов'язане з інтеграцією в єдиний ринок ЄС і залученням іноземних інвестицій у виробництво, щоб перейти від сировинної моделі до виробництва товарів з високою доданою вартістю [24]. Зовнішня торгівля України залежить від багатьох внутрішніх і зовнішніх факторів: стану світової економіки, воєнно-політичної ситуації, інвестиційної

привабливості і якості державного регулювання. До 2022 року обсяги торгівлі з ЄС, Китаєм і Туреччиною зростали. Агресія Росії змусила повністю переглянути торговельних партнерів і маршрути доставки. Валютне регулювання і підтримка національних експортерів через кредити та страхування ризиків відіграють значну роль у цьому процесі [25].

Аналіз експорту за товарними групами показує, що до повномасштабної війни переважали агропромисловий і металургійний комплекси. Частка продукції АПК постійно зростала і досягала рекордних рівнів. Металургія, хоча і залишалася помітною, втрачала позиції через застарілі технології і високу енергомісткість. У імпорті традиційно велику частку займали енергоносії – газ, нафта, вугілля, що створювало енергетичну залежність. Після 2014 року джерела постачання газу диверсифікувалися, і прямі закупівлі в Росії припинилися, але імпорт нафтопродуктів залишався складним питанням. На сьогодні потрібно повністю перебудувати енергетичний імпорт з акцентом на європейські джерела [25]. Географічна спрямованість торгівлі в 2021-2022 роках чітко показувала рух до європейської інтеграції. Частка ЄС в експорті товарів постійно збільшувалася, що підтверджує роботу Зони вільної торгівлі. Китай залишався сильним партнером, особливо щодо експорту залізорудної сировини і імпорту споживчих товарів. Санкції проти Росії повністю припинили офіційні торговельні відносини з агресором, тому довелося швидко шукати заміну для критичних імпортних товарів. Розвиток торгівлі зі США і країнами Близького Сходу дає можливості для диверсифікації ринків і продажу продукції з вищим рівнем обробки [25].

Зміни в зовнішній торгівлі України під впливом геополітичних подій торкнулися не тільки обсягів, а й самого підходу до торгівлі. Втрата ринків на сході змусила виробників підвищувати якість товарів до рівня європейських стандартів. Адаптація проходить непросто, особливо для малого і середнього бізнесу, якому бракує ресурсів на швидку модернізацію. У довгостроковій перспективі це створює основу для міцної і конкурентоспроможної економіки. Держава відіграє тут головну роль – від формування зручних правил до

активної підтримки українських інтересів за кордоном через економічну дипломатію [20, с. 167]. Вплив війни на експорт найбільше відчувається в регіонах зі значною промисловістю – на сході і півдні України. Це призвело до зміни логістики і переміщення частини виробництва на захід країни. Через це в структурі експорту зростає частка товарів, зроблених у західних областях, які мають кращий доступ до європейських кордонів. Але обмеження на експорт агропродукції через Польщу та інші сусідні країни у 2023 році показали, що навіть вільна торгівля не завжди гарантує вільний доступ до ринків, якщо в країнах-партнерах виникають внутрішні політичні проблеми [23, с. 62]. Санкції проти Росії і Білорусі стали не тільки політичним інструментом, а й причиною глибокої перебудови української торгівлі. Повна відмова від російського палива і комплектуючих змусила підприємства шукати нових постачальників на Заході і в Азії. На перехідному етапі це підвищило собівартість виробництва, але водночас відкрило шлях до технологічного оновлення. Цифровізація митних процедур і запровадження «єдиного вікна» потрібні для того, щоб торговельні операції стали прозорішими і швидшими, особливо коли є воєнні ризики [21].

Отже, майбутнє відновлення зовнішньої торгівлі України тісно пов’язане з відбудовою країни. У найближчі роки імпорт будівельних матеріалів, техніки і технологій визначатиме структуру імпорту. Щоб збалансувати торговельний рахунок, потрібно розвивати сектори, які швидко дають валюту, наприклад ІТ-послуги і переробку агропродукції. Стратегія зовнішньоекономічної діяльності має передбачати входження в глобальні ланцюги створення вартості, де Україна стане не тільки постачальником сировини, а й виробником компонентів або готової продукції. Тільки так можна досягти економічної самодостатності і сталого розвитку [24].

За даними Держстату України, у 2022 р. падіння реального ВВП становило 29,1 % порівняно з попереднім роком. Проте вже у 2023 р. економіка почала демонструвати ознаки стабілізації та адаптивності, що відобразилося у зростанні ВВП на 5,3 %. Руйнування виробничих

потужностей, блокада морських портів, міграційні процеси та зміна пріоритетів державних видатків суттєво змінили обсяги, динаміку та структуру зовнішньої торгівлі товарами та послугами. Динаміка зовнішньої торгівлі України товарами у 2021–2023 рр. свідчить про глибокі трансформаційні процеси. У 2022 р. обсяги експорту товарів скоротилися на 35,1 % (з 68,1 млрд дол. у 2021 р. до 44,1 млрд дол.), а у 2023 р. падіння продовжилося, хоча й меншими темпами – на 18,7 % (до 35,9 млрд дол. США). Імпорт товарів у 2022 р. також скоротився – на 20,3 % (з 69,4 млрд дол. до 55,3 млрд дол.), але вже у 2023 р. продемонстрував значне зростання – на 14,3 % (до 63,3 млрд дол. США). Товарна структура експорту України зазнала суттєвих змін, зумовлених як руйнуванням традиційних галузей промисловості (перш за все металургії), так і зміною логістичних можливостей. Основними статтями українського експорту залишаються продукція агропромислового комплексу та харчової промисловості. У 2023 р. частка продукції АПК в загальному експорті товарів зросла до понад 60 %. Зокрема, експорт зернових культур склав близько 25 % загального обсягу, жирів та олій рослинного походження – близько 16 %. Водночас спостерігається різке скорочення експорту чорних металів та виробів з них. Якщо у 2021 р. частка металургійної продукції в експорті становила близько 23 %, то у 2023 р. вона скоротилася до менш ніж 10 %. Це пояснюється втратою великих металургійних комбінатів у Маріуполі та постійними обстрілами енергетичної та транспортної інфраструктури[37].

Географічна структура зовнішньої торгівлі України у 2022–2023 рр. характеризується чітко вираженою переорієнтацією на ринки Європейського Союзу. Частка ЄС у загальному обсязі експорту товарів з України зросла з 39,4 % у 2021 р. до 55,5 % у 2022 р. та залишилася на високому рівні (близько 56 %) у 2023 р. Основними торговельними партнерами в ЄС стали Польща, Румунія, Німеччина та Угорщина. Зростання обсягів торгівлі з країнами-сусідами зумовлене перенаправленням логістичних потоків з морського транспорту на залізничний та автомобільний через західні кордони. Польща

посіла перше місце серед країн-партнерів за обсягами як експорту, так і імпорту. Важливим фактором підтримки українського експорту стало рішення ЄС щодо запровадження автономних торговельних заходів, які передбачають повне скасування ввізних мит, антидемпінгових мит та глобальних захисних заходів на український експорт терміном на рік (з подальшим продовженням). Це дозволило частково компенсувати втрати від закриття ринків країн СНД та ускладнення торгівлі з країнами Азії та Африки через морську блокаду. Водночас у 2023 р. виникли певні виклики у відносинах з деякими сусідами (Польща, Угорщина, Словаччина), пов'язані з надмірним припливом української агропродукції на їхні внутрішні ринки, що призвело до запровадження односторонніх обмежень на імпорт окремих товарів з України[38].

Зовнішня торгівля послугами також продемонструвала значні структурні зрушення. Експорт послуг у 2022 р. скоротився на 12,8 % порівняно з 2021 р. (до 11,3 млрд дол. США). Провідну роль у структурі експорту послуг продовжує відігравати сектор інформаційних технологій (ІТ-послуги), частка яких у 2022 р. перевищила 40 % загального експорту послуг. ІТ-сектор виявився найбільш стійким до умов війни завдяки можливості дистанційної роботи. Водночас спостерігається різке падіння експорту транспортних послуг та послуг з переробки матеріальних ресурсів. Імпорт послуг у 2022 р. продемонстрував аномальне зростання – майже вдвічі порівняно з 2021 р. (до 15,2 млрд дол. США). Це пов'язано насамперед із витратами українських біженців за кордоном, які згідно з методологією платіжного балансу враховуються як імпорт за статтею «Подорожі». Товарна структура імпорту України відображає потреби воєнного часу. Основними групами товарів, що імпортуються, є паливно-енергетичні ресурси (нафта та нафтопродукти), машини, обладнання та транспортні засоби, продукція хімічної промисловості. У 2023 р. спостерігалося зростання імпорту легкових автомобілів та засобів оборонного призначення. Географія імпорту також

змістилася в бік країн ЄС, Китаю та Туреччини. Китай залишається одним з ключових постачальників промислових товарів та електроніки[39].

Динаміка та структура зовнішньої торгівлі України свідчать про те, що країна стала частиною європейського економічного простору значно швидше, ніж планувалося. Лібералізація торгівлі з ЄС, розвиток «Шляхів солідарності» та приєднання до системи спільного транзиту стали ключовими інструментами підтримки зовнішньоекономічної діяльності. Однак сировинна спрямованість експорту та висока залежність від імпорту енергоносіїв та технологічної продукції залишаються критичними вразливостями української економіки.

З початку повномасштабного вторгнення рф Польща стала стратегічним союзником України, зробивши неоціненний внесок не лише у розв'язання проблеми вимушеної міграції, а й у відновлення торговельно-економічних зв'язків. За результатами 2022 р. Польща стала найбільшим торговельним партнером України серед країн ЄС. Обсяг експорту товарів до Польщі у 2022 р. склав 6,7 млрд дол. США, що на 27 % більше, ніж у 2021 р. Основу експорту становили чорні метали, руди, деревина, а також продукція АПК. Водночас імпорт з Польщі у 2022 р. склав 5,6 млрд дол. США, що підтверджує критичну роль польського ринку у забезпеченні України паливом, генераторами та товарами першої необхідності. У 2023 р. торговельні відносини з Польщею ускладнилися через логістичні проблеми та протести перевізників. Блокада кордону наприкінці 2023 р. негативно вплинула на обсяги двосторонньої торгівлі, призвівши до затримок поставок та зростання вартості логістики. Незважаючи на це, Польща залишається ключовим хабом для українського експорту та імпорту. Товарна структура торгівлі з Польщею у 2023 р. характеризувалася високою часткою електричних машин, пластмас та паливних матеріалів в імпорті, та залишків харчової промисловості, насіння олійних культур та металів в експорті[39].

Важливим аспектом зовнішньої торгівлі в умовах війни є забезпечення продовольчої безпеки. Україна залишається одним із гарантів світової

продовольчої безпеки, попри військові дії та мінування територій. Динаміка експорту продовольчих товарів у 2022–2023 рр. залежала від функціонування «зернового коридору» та альтернативних маршрутів через Дунайські порти та західні сухопутні кордони. Основними ринками збуту української агропродукції залишаються країни ЄС (частка яких значно зросла), а також країни Азії (Китай, Індія) та Африки (Єгипет). Структура експорту продукції АПК у 2022 р. виглядала наступним чином: зернові культури – 9,1 млрд дол. (20,6 % загального експорту), олії рослинні – 5,9 млрд дол. (13,4 %), насіння і плоди олійних рослин – 3,7 млрд дол. (8,4 %). У 2023 р. ці показники дещо змінилися через зниження світових цін на продовольство та логістичні обмеження, проте аграрний сектор забезпечив левову частку валютних надходжень країни. Зовнішня торгівля України продукцією АПК у 2023 р. продемонструвала певну диверсифікацію за товарними групами, зокрема зросли поставки цукру та кондитерських виробів. Вплив війни на географічну структуру імпорту України проявився у повному припиненні торгівлі з російською федерацією та республікою білорусь. До 2022 р. ці країни займали значну частку в імпорті енергоносіїв, добрив та техніки. Зараз ці ніші заповнені постачаннями з ЄС, Азербайджану, Туреччини та країн Перської затоки. Зокрема, у 2022–2023 рр. Україна повністю перейшла на імпорт нафтопродуктів з європейського ринку, що стало безпрецедентним кроком з точки зору енергетичної безпеки[37].

Узагальнюючи тенденції зовнішньої торгівлі України у 2022–2024 рр., можна виокремити такі ключові моменти:

1. Радикальна зміна географічної структури в бік ЄС при практично повній втраті ринків країн-агресорів та ускладненні доступу до віддалених ринків Глобального Півдня;
2. Посилення аграрної спеціалізації експорту при різкому скороченні частки промислової продукції з високою доданою вартістю;
3. Критична залежність імпорту від поставок енергоносіїв, транспортних засобів та гуманітарної допомоги;

4. Висока чутливість зовнішньої торгівлі до логістичних факторів (пропускна здатність кордонів, безпека морських шляхів);

5. Адаптація бізнесу до нових умов через розвиток нових ланцюгів постачання та використання переваг від лібералізації торгівлі з розвиненими країнами.

Подальший розвиток зовнішньоторговельних відносин України залежатиме від успішності інтеграції до Єдиного ринку ЄС, відновлення морської логістики, залучення інвестицій у виробництво з високим ступенем переробки та здатності держави захищати інтереси національних експортерів на міжнародних ринках. Важливим завданням залишається диверсифікація експорту за межі аграрного сектору для забезпечення довгострокової економічної стійкості. Зовнішньоторговельні відносини України в умовах війни продемонстрували високий рівень гнучкості. Якщо на початку 2022 р. прогнози були вкрай песимістичними, то результати 2023 р. свідчать про поступове відновлення обсягів торгівлі товарами, хоча від'ємне сальдо торговельного балансу залишається значним викликом[40].

Зовнішня торгівля продукцією АПК є стратегічно важливою. У 2023 р. експорт агропродукції приніс Україні 21,9 млрд дол. США. Незважаючи на падіння порівняно з 2021 р., це дозволило утримати фінансову стабільність. Товарна номенклатура експорту АПК включає кукурудзу (біля 26 % від агроекспорту), пшеницю (18 %), олію соняшникову (23 %). Географічно основним споживачем став Європейський Союз (близько 60 % агроекспорту), що зумовлено як скасуванням квот, так і логістичною близькістю. Китай залишається важливим покупцем української кукурудзи та ячменю. Аналіз динаміки зовнішньої торгівлі товарами свідчить, що імпорт відновлюється швидше за експорт. Це зумовлено потребами у відновленні інфраструктури, закупівлею обладнання для енергетики та високим попитом на споживчі товари, які раніше вироблялися всередині країни на територіях, що зараз є окупованими або перебувають у зоні бойових дій. Дефіцит торговельного

балансу у 2023 р. досяг історичного максимуму, що перекривається за рахунок міжнародної фінансової допомоги.

У контексті геополітичних процесів Україна зміцнює позиції як невід'ємна частина європейської економічної системи. Реалізація Угоди про асоціацію та отримання статусу кандидата на вступ до ЄС стали каталізаторами структурних змін. Проте необхідно враховувати ризики протекціонізму з боку окремих країн ЄС. Перспективи 2024 р. вказують на подальшу цифровізацію митних процедур та розширення участі України в глобальних ланцюгах доданої вартості, зокрема в оборонній промисловості та відновлюваній енергетиці. Товарна структура імпорту у 2024 р. ймовірно зберігатиме акцент на інвестиційному імпорті (машини та техніка) для потреб відбудови. Експортна стратегія повинна орієнтуватися на збільшення частки переробленої продукції, оскільки експорт сировини створює значне навантаження на логістику та має низьку маржинальність. Динаміка зовнішньої торгівлі у 2022–2024 рр. є відображенням стійкості українського народу та бізнесу перед викликами агресії. Щодо товарної структури зовнішньої торгівлі України у 2022 році, то найбільшу частку в експорті товарів займали продукти рослинного походження (24,3 %), жири та олії (13,5 %), недорогоцінні метали та вироби з них (13,4 %), мінеральні продукти (10,4 %). У структурі імпорту переважали палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки (23,9 %), машини, обладнання та механізми (17,7 %), продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості (13,3 %). Така структура відображає трансформацію України в аграрно-сировинну базу для світового ринку та її залежність від імпорту технологій та енергоресурсів[39].

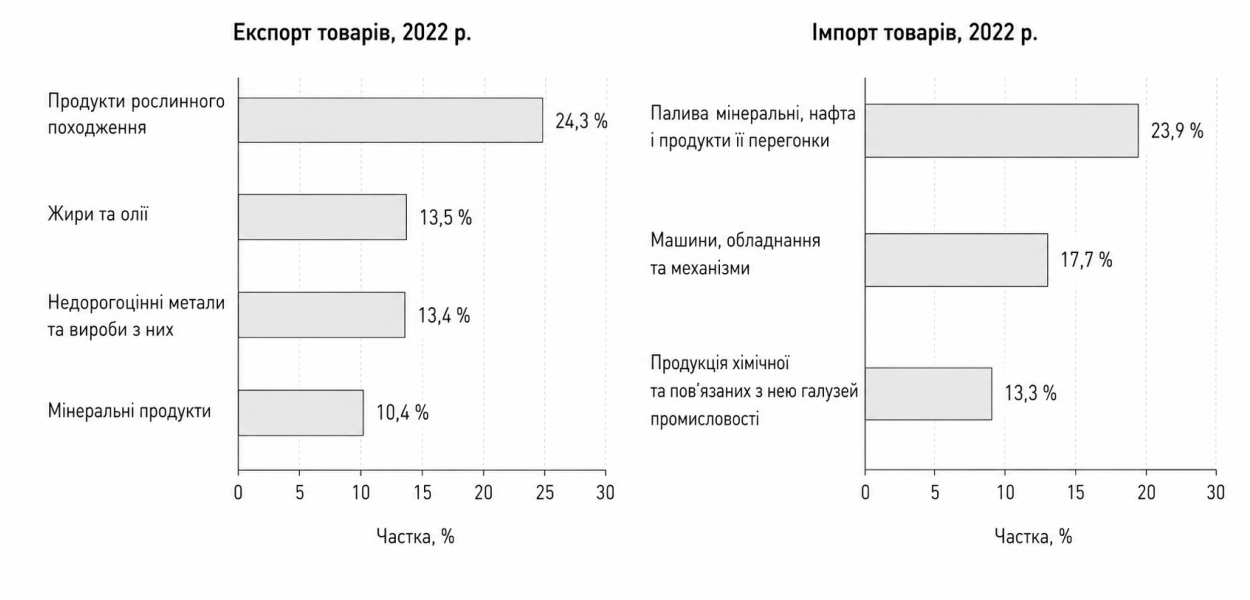

Рис 2.1. Товарна структура зовнішньої торгівлі України у 2022 році [39].

Географічна структура експорту товарів у 2022 р.: країни ЄС – 63,5 % (27,9 млрд дол.), країни Азії – 14,8 % (6,5 млрд дол.), країни Африки – 4,8 % (2,1 млрд дол.). Географічна структура імпорту товарів у 2022 р.: країни ЄС – 50,4 % (27,9 млрд дол.), країни Азії – 22,2 % (12,3 млрд дол.), країни Америки – 4,5 % (2,5 млрд дол.). Скорочення експорту до країн Азії та Африки відбулося через блокування морських портів, що було лише частково компенсовано дією Чорноморської зернової ініціативи[39].

Таблиця 2.1

Географічна структура експорту\імпорту товарів

Географічна структура експорту товарів у 2022р.		
Регіон	Частка, %	Обсяг, млрд дол.
Кріни ЄС	63,5	27,9
Країни Азії	14,8	6,5
Країни Африки	4,8	2,1
Географічна структура імпорту товарів у 2023 р.		
Регіон	Частка, %	Обсяг, млрд дол.
Кріни ЄС	50,4	27,9
Країни Азії	22,2	12,3
Країни Африки	4,5	2,5

Джерело: складено автором за матеріалами [39].

У 2023 році ситуація дещо стабілізувалася. За даними митної служби, обсяг товарообігу склав 99,4 млрд дол. Експорт склав 36,0 млрд дол., імпорт – 63,4 млрд дол. Найбільше експортували до Польщі (4,7 млрд дол.), Румунії (3,7 млрд дол.), Китаю (2,4 млрд дол.). Найбільше імпортували з Китаю (10,4 млрд дол.), Польщі (6,6 млрд дол.), Німеччини (4,9 млрд дол.). Товарна структура експорту у 2023 р. залишилася аграрно-орієнтованою: продовольчі товари – 60 %, метали – 11 %, машини та обладнання – 8 %. В умовах війни логістичні витрати зросли в рази, що робить експорт багатьох видів продукції низькорентабельним. Це стимулює перехід до експорту продукції з більшою доданою вартістю, наприклад, борошна замість зерна, або біоетанолу замість кукурудзи. Однак цей процес потребує значних інвестицій та часу. Важливим елементом адаптації стала участь у проектах «Шляхи солідарності», які забезпечили експорт понад 100 млн тонн українських товарів з травня 2022 р. по червень 2023 р. Торгівля послугами також має свою специфіку. У 2023 р. позитивне сальдо торгівлі послугами було забезпечене комп'ютерними послугами. Україна входить до топ-постачальників ІТ-послуг у Європі. Однак мобілізаційні заходи та обмеження на виїзд фахівців за кордон створюють ризики для цього сектору. Водночас негативне сальдо за статтею «Подорожі» створює тиск на валютний ринок, оскільки значні кошти витрачаються українцями, що перебувають за межами країни[38].

Отже, зовнішня торгівля України перебуває у фазі глибокої структурної перебудови. Основними трендами є євроінтеграція, аграризація експорту, цифровізація торгівлі та пошук нових логістичних рішень. Стабільність торговельних потоків є запорукою стійкості всієї економіки країни у воєнний період. Динаміка 2024 року показує подальше зростання ролі Румунії як транзитного хабу та відновлення ролі морських портів Одеської області після створення українського морського коридору без участі рф. Це дозволило наростити експорт зерна та металопродукції у першій половині 2024 р. порівняно з аналогічним періодом 2023 р. [37].

Товарна структура зовнішньої торгівлі України у 2022–2024 рр. демонструє стійкість агросектору. Частка зернових культур, насіння олійних та рослинних олій у загальному експорті продовжує залишатися домінуючою. Експорт олії соняшникової у 2023 р. зріс у фізичних обсягах, проте через падіння світових цін валютна виручка змінилася незначно. Важливим сегментом став експорт м'яса птиці та яєць до країн ЄС, що призвело до певних торговельних суперечок, але підтвердило конкурентоспроможність українського птахівництва. У сфері імпорту особливе місце посідає енергетичне обладнання. У 2022–2023 рр. Україна масово імпортувала генератори, акумулятори, трансформатори та сонячні панелі для забезпечення енергонезалежності в умовах терористичних атак на енергосистему. Це призвело до зростання частки електротехнічних товарів у структурі імпорту. Також значну частку займає фармацевтична продукція та медичне обладнання. Географічна диверсифікація залишається стратегічним пріоритетом. Україна намагається відновити свої позиції на ринках Глобального Півдня, зокрема через гуманітарну ініціативу «Grain from Ukraine». Це дозволяє підтримувати політичну підтримку України в країнах Африки та Азії. Водночас інтеграція з внутрішнім ринком ЄС вимагає гармонізації стандартів та сертифікації продукції, що є тривалим та складним процесом[39].

Підсумовуючи аналіз товарної та географічної структури ЗТ України у динаміці, можна констатувати, що війна стала каталізатором незворотних змін. Україна фактично вийшла з економічної орбіти пострадянського простору і стала важливою ланкою європейської та світової продовольчої та енергетичної безпеки. Динаміка показників 2022–2024 рр. відображає як величезні втрати, так і неймовірну здатність національної економіки до адаптації в екстремальних умовах. Розвиток зовнішньої торгівлі надалі вимагатиме не лише лібералізації, а й активної державної політики щодо стимулювання експорту товарів з високою доданою вартістю та залучення прямих іноземних інвестицій у виробничі сектори. Важливо зазначити, що у

2019-2021 роках структура експорту була більш збалансованою між аграрним та промисловим секторами. Наприклад, у 2019 році частка продуктів рослинного походження становила 21,5%, а недорогоцінних металів – 20,5%. Вже у 2022 році цей баланс був порушений на користь АПК. Динаміка імпорту у 2019-2022 роках також показує зростання залежності від паливних ресурсів. У 2019 році палива мінеральні займали 14,7% імпорту, а у 2022 році – 23,9%. Це зростання пояснюється як підвищенням світових цін на енергоносії, так і необхідністю заміщення внутрішнього виробництва палива, яке було зруйноване ворогом.

Таблиця 2.2

Частка українського експорту провідної аграрної продукції у світових обсягах протягом 2019–2023 рр., %

Продукція	2019	2020	2021	2022	2023
Зернові культури (група 10)	8.7	7.9	8.0	5.1	5.1
Насіння і плоди олійних (група 12)	2.7	1.7	1.9	2.5	1.9
Жири та олії (група 15)	5.3	5.6	4.7	3.3	3.8

Джерело: складено автором за матеріалами [29].

У 2024 році спостерігається тенденція до поступового відновлення експорту продукції машинобудування, зокрема електрокабелів для європейського автопрому, що виробляються на заводах у західних регіонах України. Це свідчить про те, що Україна зберігає статус виробничого майданчика для ЄС у певних нішах. Географічно, окрім Польщі, стратегічного значення набуває Румунія, через яку проходить значна частина транзиту українського зерна. Порт Констанца став одним із головних морських воріт для українських товарів[39]. Таким чином, динаміка ЗТ України за останні роки є історією виживання та трансформації. Товарна структура стала менш диверсифікованою в промисловому плані, але більш ефективною в аграрному.

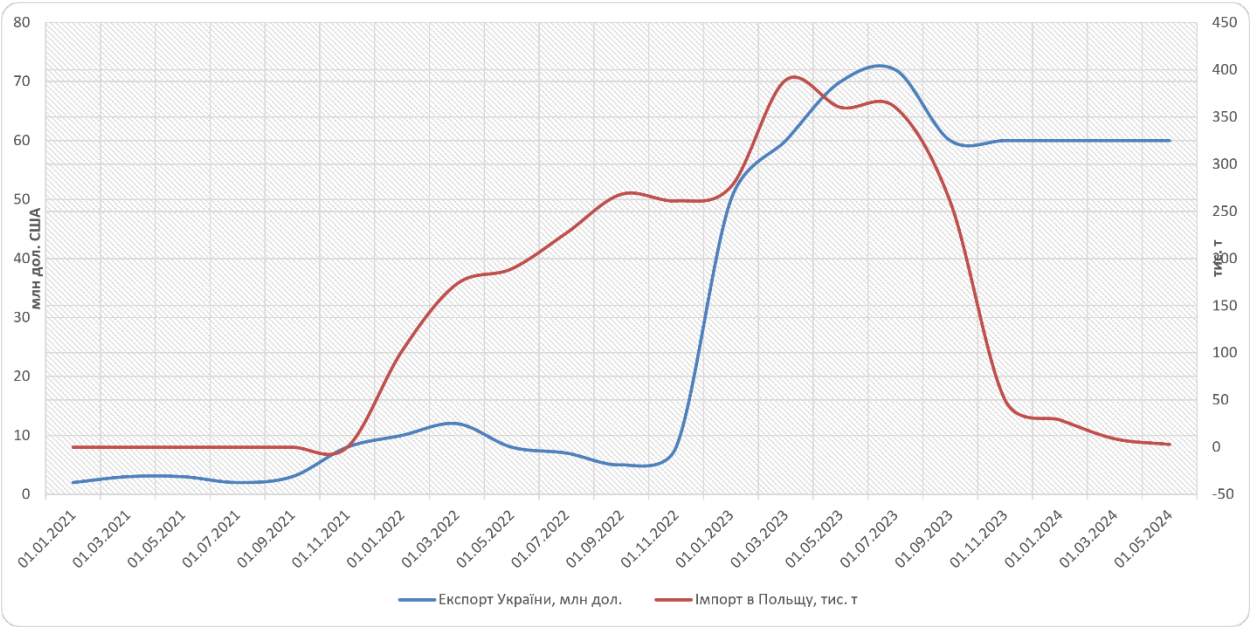

Рис. 2.2 Динаміка обсягів експорту зерна з України до Польщі, роки 2021 – 2024 [39]

Отже, географічна структура стала майже повністю західноорієнтованою, що відповідає політичному вектору розвитку держави. Відновлення довоєнних обсягів торгівлі та покращення торговельного сальдо є головними завданнями економічної дипломатії та внутрішньої економічної політики на найближчі роки.

2.2. Вплив міжнародних санкцій на окремі сектори зовнішньої торгівлі України

Фінансові санкції сьогодні виступають одним із найсильніших засобів впливу в міжнародній політиці. Вони дають змогу чинити тиск на окремі держави без прямого застосування військової сили. Економічні обмеження перетворилися на повноцінну альтернативу старим способам розв’язання конфліктів. Завдяки їм міжнародна спільнота може обмежувати доступ агресора до світових фінансових ринків, сучасних технологій і необхідних ресурсів. Після 2014 року це питання набуло особливої гостроти, коли проти

Російської Федерації запровадили цілу низку санкційних пакетів у відповідь на анексію Криму та дестабілізацію ситуації на сході України. Повномасштабне вторгнення 2022 року викликало ще жорсткішу реакцію світу і призвело до безпрецедентної фінансової ізоляції РФ. Фінансові санкції включають заморожування активів центральних банків, відключення провідних банків від системи SWIFT, заборону на нові інвестиції та обмеження доступу до капіталу [26].

З часів 1930-х років жодна економіка такого масштабу, як російська, не стикалася з таким широким набором комерційних обмежень, які були введені у відповідь на вторгнення в Україну. На відміну від ситуації з Італією та Японією в 1930-х роках, Росія зараз залишається великим експортером нафти, зерна та інших важливих товарів, а світова економіка стала набагато більш взаємопов'язаною. Через це сучасні санкції спричиняють глобальні економічні наслідки, які значно перевищують усе, що спостерігалося раніше. Такий масштаб змушує по-новому оцінювати санкції як потужний політичний інструмент, що несе за собою серйозні наслідки для всієї світової економіки.Санкції не є єдиним фактором, який створює потрясіння в глобальній економіці. Ціни на енергоносії почали зростати ще з минулого року, коли відновлення після пандемії зіткнулося з перевантаженими ланцюгами постачань. Світові ціни на продукти харчування зросли на 28 відсотків у 2020 році, на 23 відсотки у 2021 році, а в поточному році лише між лютим і березнем вони підскочили ще на 17 відсотків. Війна безпосередньо вдарила по Україні, оскільки бойові дії заблокували роботу чорноморських портів і зупинили експорт пшениці, кукурудзи, соняшникової олії та інших товарів [28].

Наслідки втрати українських поставок посилилися ще двома потужними факторами: санкціями, які наклали 38 країн Північної Америки, Європи та Східної Азії, а також добровільним виходом понад тисячі іноземних компаній з російського ринку. Росія входить до числа найбільших у світі виробників нафти, газу, пшениці, кукурудзи, залізної руди та нікелю. Тому вилучення її

поставок зі світової торгівлі та фінансової системи через санкції й корпоративний бойкот має дуже масштабні наслідки. Коли обмеження застосовують до настільки великої економіки, витрати від них неможливо повністю локалізувати всередині однієї країни. У міру того як розвинені держави використовують санкції проти великих інтегрованих економік, питання побічних ефектів, глобальної стабільності та гуманітарних наслідків стає дедалі актуальнішим. Різке підвищення цін на енергоносії та продукти харчування загрожує посиленням інфляції й дестабілізацією фінансових ринків у різних частинах світу. Для багатьох країн з низьким і середнім рівнем доходів така криза вартості життя може перерости в боргову кризу і соціальні заворушення [28].

Більшість опитаних фермерських господарств в аграрному секторі України спеціалізуються на вирощуванні зернових культур, овочів і ягід. У січні 2023 року провели репрезентативне опитування малих фермерських господарств з усіх регіонів країни. Метою опитування було оцінити, як війна вплинула на роботу фермерів у різних областях, з’ясувати рівень їхньої поінформованості про зміни в законодавстві та зібрати дані про найнагальніші потреби. За результатами 78 відсотків господарств зіткнулися зі зростанням вартості виробництва. Це зростання пов’язане насамперед з логістичними труднощами та розривом ланцюгів постачання, які спричинили військові дії та санкційні обмеження. Фермери називають основними проблемами подорожчання палива, мастильних матеріалів, насіння, добрив і засобів захисту рослин. Ще однією серйозною проблемою залишається збут продукції, адже традиційні канали реалізації зруйновані, а нові логістичні маршрути через західні кордони мають обмежену пропускну здатність [29].

Одним із найважливіших напрямків розвитку фермерських господарств і всього агросектору вважається переробка сільськогосподарської сировини на готову продукцію, як харчову, так і промислову, наприклад біоетанол, глюкозно-фруктозні сиропи, крохмаль та багато іншого. Також велике значення має впровадження точного землеробства. Такі заходи дозволяють

суттєво підвищити ефективність виробництва, знизити витрати на логістику, зменшити вплив обмеженої пропускної здатності транспортних шляхів під час воєнних дій і збільшити додану вартість у галузі. Для розвитку цього напрямку потрібен комплексний підхід. Він передбачає залучення державних органів і партнерів, якісне інформування та консультування фермерів, просування відповідного законодавства, надання грантів і адресної допомоги, а також участь у програмах фінансування та відшкодування частини інвестицій від державних, приватних чи міжнародних фінансових установ [29]. Реакція великих міжнародних корпорацій, компаній і високотехнологічних фірм на повномасштабну агресію Росії виявилася безпрецедентною. Економічні санкції спрямовані не тільки на обмеження воєнного потенціалу Росії, а й на створення таких умов, за яких подальша агресія стає фінансово неможливою. Водночас ці заходи негативно позначаються на країнах-партнерах України, зокрема на державах Європейського Союзу, через їхню залежність від російських енергоносіїв [27].

Найбільші країни світу почали застосовувати санкції проти Росії ще задовго до 24 лютого 2022 року. Але саме після цієї дати обмеження стали системними і всеосяжними. Вони стосуються експорту високотехнологічної продукції, торгівлі енергоносіями та доступу до фінансових ринків. Усе це призвело до значної волатильності на світових ринках. Ціни на нафту і газ сягнули історичних максимумів і спровокували інфляційні процеси в багатьох країнах. Для України санкції слугують засобом підтримки суверенітету. Проте війна на її території спричинила катастрофічне падіння експорту через блокування морських шляхів. Навіть альтернативні маршрути перевезень залізницею та автотранспортом не можуть повністю компенсувати втрати від закриття портів Чорного моря [27]. У 2023 році в Україну імпортували легкових автомобілів на суму 4 мільярди доларів США. Аналіз ринку показує, що порівняно з 2022 роком спостерігалося певне пожвавлення, але структура імпорту змінилася через логістичні обмеження та зниження платоспроможності населення. Окремий акцент робиться на розвитку ринку

електромобілів, який підтримується податковими пільгами. Загальний стан галузі все ще залежить від стабільності енергосистеми та можливості проводити міжнародні платежі. Перехід до нових екологічних стандартів і цифровізація послуг з реєстрації транспортних засобів є частиною стратегії адаптації до вимог Європейського Союзу [30].

Сучасні міжнародні санкції відзначаються цілеспрямованістю. Рада Безпеки ООН і окремі держави застосовують адресні обмеження, щоб зменшити негативний вплив на цивільне населення і водночас максимально тиснути на політичне керівництво та ті економічні сектори, які фінансують війну. Для України велике значення має координація дій з міжнародними партнерами, щоб забезпечити дієвість санкційного режиму. Економічні санкції працюють як інструмент захисту міжнародного правопорядку і покарання за його порушення. Аналіз наслідків чинних санкцій для країн ЄС, Росії та України показує глибоку трансформацію світових господарських зв’язків. Україна в цих умовах змушена переорієнтовувати свої торговельні потоки на ринки Європейського Союзу, що вимагає відповідності європейським стандартам якості та безпеки продукції [26, с. 34-35]. Блокування активів і обмеження банківських транзакцій створили серйозні труднощі для фінансової системи. Застосування фінансових санкцій проти агресора супроводжується наданням Україні допомоги від міжнародних фінансових інституцій, зокрема від МВФ. Така підтримка допомагає зберігати макроекономічну стабільність і виконувати соціальні зобов’язання держави. Вплив санкцій на зовнішню торгівлю проявляється в зміні географічної структури експорту та імпорту. Україна втратила ринки країн СНД, але значно збільшила частку торгівлі з країнами ЄС. Це стосується не тільки сільськогосподарської продукції, а й послуг, зокрема ІТ-сектору, який показав найбільшу стійкість до умов війни. Розвиток інноваційного потенціалу української економіки залишається пріоритетом для відновлення після війни [26].

Протягом 2022-2023 років світові ціни на продовольство зазнали значних коливань. Україна як один із головних постачальників олії та зерна через воєнні дії безпосередньо вплинула на продовольчу безпеку багатьох країн, особливо в Африці та Азії. Санкції проти російського експорту добрив і енергоносіїв також опосередковано підвищили собівартість української агропродукції. Розмінування територій і відновлення зруйнованої інфраструктури, такої як елеватори, заводи та порти, потребують великих інвестицій і міжнародної допомоги. Малі фермерські господарства потребують цільових грантів і доступу до недорогих кредитів, щоб продовжувати роботу. Запровадження програм страхування воєнних ризиків є важливою умовою для залучення приватних інвестицій у реальний сектор економіки [29].

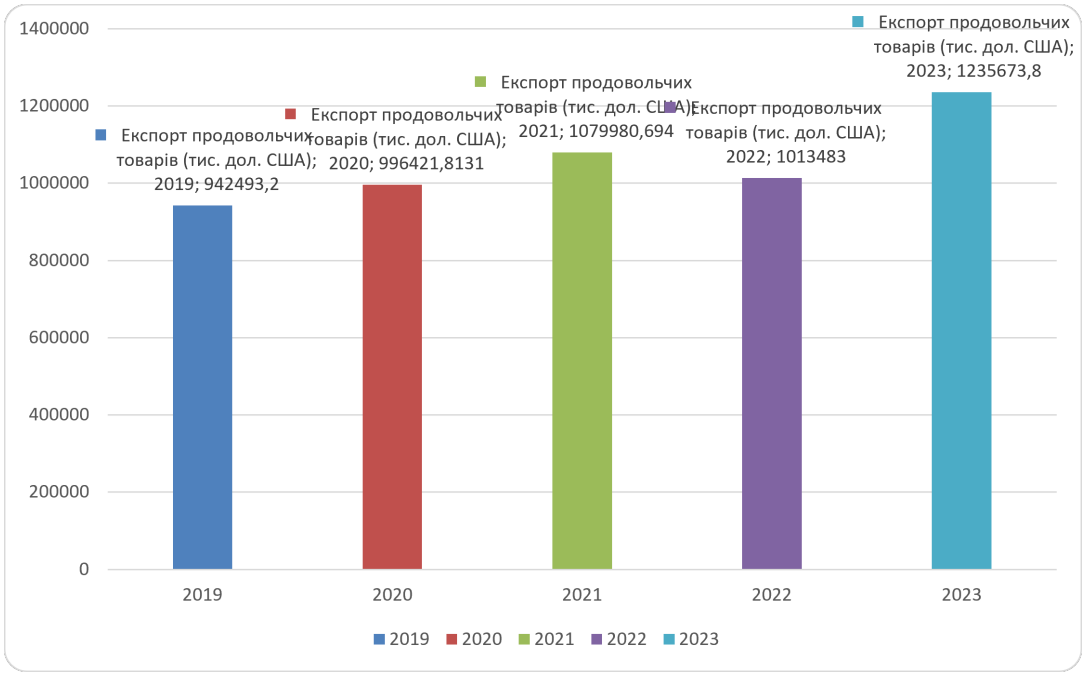

Рис. 2.3 Динаміка експорту продовольчих товарів з України до країн ЄС
Джерело: складено автором за матеріалами [26].

Наразі Європейський Союз залишається ключовим торговельним партнером України, і аналіз товарної структури торгівлі з цим об'єднанням дозволяє виявити основні тенденції та виклики, з якими стикається вітчизняна

економіка. У період з 2019 по 2023 роки товарна структура торгівлі України з ЄС зазнала суттєвих трансформацій під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх факторів.

Отже, динаміка експорту товарів з України до країн ЄС протягом 2019–2023 років свідчить про значні коливання обсягів торгівлі. У 2019 році експорт становив 20,7 млрд дол. США, у 2020 році він дещо знизився до 18,6 млрд дол. США через пандемію. Однак у 2021 році спостерігалося стрімке зростання до 26,8 млрд дол. США, що було зумовлено відновленням світової економіки та високими цінами на сировинні товари. Початок повномасштабної війни у 2022 році призвів до зміни логістичних маршрутів та структури експорту, але завдяки запровадженню шляхів солідарності та скасуванню мит з боку ЄС, експорт до Євросоюзу у 2022 році зріс до 27,9 млрд дол. США. У 2023 році відбулося незначне зниження до 23,2 млрд дол. США[42].

Таблиця 2.3

Обсяги експорту провідної аграрної продукції України за регіонами світу

Регіон	2019	2020	2021	2022	2023
Африка	2 579,259	2 304,293	3 009,452	1 259,091	972,463
Азія	4 297,939	5 275,976	7 176,732	3 082,456	2 699,252
Америка	59,425	16,329	53,973	2,588	4,623
Європа	2 695,140	1 813,509	2 103,594	4 821,522	4 630,095

Джерело: складено автором за матеріалами [29].

Розвиток зовнішньої торгівлі агропродовольчими товарами України в умовах воєнного стану демонструє, що аграрний сектор став фундаментом стійкості національної економіки та основним джерелом валютних надходжень. Сільське господарство стикнулося з небаченими викликами: блокування морських портів, руйнування інфраструктури, мінування територій та енергетична криза. Проте агропродовольчий сектор продемонстрував високу адаптивність. У структурі українського експорту

частка агропродукції суттєво зросла, що пояснюється як стабільним попитом на продовольство у світі, так і падінням експорту в інших секторах, зокрема металургійному. Географічна структура експорту агропродукції також зазнала змін. До війни значна частина продукції спрямовувалася до країн Азії та Африки через порти Чорного моря, але після 24 лютого 2022 року відбулася переорієнтація на європейський ринок. Польща, Румунія, Угорщина та інші країни ЄС стали не лише споживачами, а й ключовими транзитними вузлами для українського збіжжя. Протягом 2022–2024 років спостерігалася активізація використання залізничного та автомобільного транспорту для вивезення продукції через західні кордони. Важливо зазначити, що частка агропродовольчої продукції у загальному обсязі експорту України перевищила 50%, що свідчить про аграризацію вітчизняного експорту на фоні скорочення промислового виробництва в зоні бойових дій[41].

Таблиця 2.4

Частка українського експорту провідної аграрної продукції у світових обсягах

Продукція	2019	2020	2021	2022	2023
Частка зернових культур (група 10)	8,7	7,9	8	5,1	5,1
Частка насіння і плодів олійних рослин (група 12)	2,7	1,7	1,9	2,5	1,9
Частка жирів та олії (група 15)	5,3	5,6	4,7	3,3	3,8

Джерело: складено автором за матеріалами [41].

Трансформація аграрного експорту України під впливом міжнародного бізнесу та інтеграційних процесів характеризується посиленням ролі транснаціональних корпорацій та адаптацією до стандартів Європейського Союзу. Важливим аспектом є зміна товарної номенклатури у бік продукції з вищою доданою вартістю, хоча сировинна спрямованість все ще залишається домінуючою. Інтеграційні процеси, зокрема виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, стимулюють вітчизняних виробників підвищувати якість продукції та впроваджувати інноваційні технології. Міжнародний бізнес

відіграє роль каталізатора змін, забезпечуючи доступ до капіталу та нових ринків збуту. Формування стійкої стратегії розвитку підприємств у контексті європейських інтеграційних процесів виступає не лише як політичний вектор, а й як інструмент модернізації аграрного сектору. Важливу роль відіграють міжнародні стандарти якості та безпеки харчових продуктів. Стратегія експорту має враховувати не лише обсяги поставок сировини, а й стимулювання переробної галузі для створення продукції з доданою вартістю. Взаємодія з міжнародним бізнесом дозволяє залучати іноземні інвестиції в інфраструктуру, зокрема елеваторні потужності та термінали, що є критично важливим в умовах обмеженого доступу до глибоководних портів[42].

У товарній структурі експорту України до ЄС традиційно переважають чотири основні групи товарів: чорні метали, зернові культури, жири та олії тваринного або рослинного походження, а також електричні машини та обладнання. Проте частка цих груп у загальному обсязі експорту змінювалася. Наприклад, у 2022 році через руйнування металургійних комбінатів у Маріуполі експорт чорних металів суттєво скоротився, тоді як експорт агропродукції зріс завдяки відкриттю нових логістичних шляхів. Імпорт товарів з ЄС до України також демонструє певну стабільність у структурі, де основними групами є енергетичні матеріали, нафта та продукти її перегонки, засоби наземного транспорту, фармацевтична продукція та обладнання. У 2022–2023 роках спостерігалося зростання імпорту енергоносіїв та палива, що було необхідно для підтримки енергетичної безпеки країни в умовах обстрілів критичної інфраструктури[43].

Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами з країнами ЄС за період 2019–2023 років демонструє, що Польща залишається найбільшим торговельним партнером України серед держав-членів Європейського Союзу. Важливими партнерами також є Німеччина, Італія, Нідерланди та Угорщина. Зміна географії торгівлі у 2022 році була зумовлена насамперед логістичними чинниками: близькість західного кордону та розвинена транспортна мережа зробили країни Центральної та Східної Європи головними воротами для

українського експорту та імпорту. Водночас виникли певні торговельні суперечки з сусідніми країнами щодо експорту агропродукції, що вимагало пошуку компромісних рішень на рівні Європейської комісії. Сільськогосподарський сектор України продовжує залишатися локомотивом експорту. Розвиток зовнішньої торгівлі агропродовольчими товарами характеризується не лише кількісними показниками, а й якісними змінами. Впровадження нових фітосанітарних норм та вимог до безпечності продуктів харчування дозволило українським виробникам розширити свою присутність на ринку ЄС. Крім того, активна робота Міністерства аграрної політики та продовольства України щодо розробки нової експортної стратегії спрямована на диверсифікацію ринків та збільшення частки переробленої продукції. Важливим кроком стало продовження режиму безмитної торгівлі з ЄС, що забезпечує стабільність для українських експортерів у середньостроковій перспективі[42].

Динаміка зовнішньої торгівлі України з ЄС у період війни також відображає зміни у внутрішній структурі виробництва. Зменшення обсягів виробництва у промислових регіонах Сходу та Півдня призвело до зниження експорту промислових товарів та сировини для металургії. Натомість західні та центральні регіони стали новими центрами виробничої активності, орієнтованої на європейський ринок. Це стосується як харчової промисловості, так і легкої промисловості, деревообробки та машинобудування. Інвестиції у логістичні центри поблизу кордону з ЄС сприяють скороченню часу доставки товарів та зниженню транспортних витрат, що є критичним фактором конкурентоспроможності в сучасних умовах. Під впливом міжнародного бізнесу відбувається поступова інтеграція українських виробників у глобальні ланцюги створення вартості. Це проявляється у залученні іноземних технологій, стандартів управління та маркетингових стратегій. Трансформація аграрного експорту під впливом інтеграційних процесів передбачає не лише вихід на нові ринки, а й глибоку реструктуризацію внутрішнього аграрного ринку. Важливою умовою

подальшого розвитку є розвиток портової інфраструктури на Дунаї та відновлення повноцінного функціонування глибоководних портів Одещини, що дозволить збалансувати навантаження на сухопутні кордони з ЄС та повернути традиційні ринки збуту в Азії та Африці[42].

У підсумку, аналіз товарної та географічної структури торгівлі України з ЄС у 2019–2023 роках показує, що незважаючи на катастрофічні наслідки війни, українська економіка змогла адаптуватися до нових реалій. Переорієнтація на ринок ЄС стала стратегічним вибором, який забезпечив стабільність валютних надходжень та доступ до критично важливого імпорту. Подальший розвиток потребуватиме посилення інституційної спроможності держави у сфері підтримки експорту, розвитку інфраструктури та продовження інтеграції в єдиний європейський ринок. Розвиток торгівлі агропродовольчими товарами залишатиметься пріоритетом, проте необхідно докладати зусиль для збільшення частки продукції з високим ступенем переробки, що дозволить зменшити залежність від коливань світових цін на сировину та створити нові робочі місця всередині країни

2.3. Перспективи розвитку зовнішньої торгівлі України в умовах санкційного тиску

Зміни в товарній структурі українського експорту за останні роки проявилися досить чітко. Частка продукції рослинництва зросла і досягла 32,4 відсотка у 2024 році. Водночас частка металургійної продукції зменшилася майже втричі. Паралельно з цим помітно збільшилася частка ІТ-послуг разом з об’єктами інтелектуальної власності і вона дійшла до 12 відсотків. У географічному розрізі торговельний баланс України постійно показує дефіцит. При цьому експортні потоки повністю переорієнтувалися з ринків країн Співдружності Незалежних Держав на ринки Європейського Союзу. Дослідження доводять, що експортний потенціал країни проходить серйозну структурну перебудову. Це відбувається через активний розвиток секторів, де

створюється висока додана вартість. Також відбувається диверсифікація географічної структури зовнішньої торгівлі з акцентом на ринки Азії, Близького Сходу та Африки. Металургійна галузь переорієнтовується на випуск продукції з вищим рівнем обробки. Крім того, держава продовжує підтримувати ІТ-індустрію та експорт цифрових послуг, адже саме ці напрями допомагають забезпечувати позитивний зовнішньоторговельний баланс України [30].

Таблиця 2.5

Динаміка товарної структури експорту України, 2014–2024, % від загального обсягу

Товарна група	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Продукція рослинництва	16,2	20,9	22,3	21,3	20,9	25,8	24,2	22,8	30,5	32,4	32,4
Жири та олії	7,1	8,7	10,9	10,6	9,5	9,5	11,7	10,3	13,5	15,6	13,8
Базові метали та вироби з них	28,3	24,8	22,9	23,4	24,6	20,5	18,4	23,5	13,6	10,8	10,7
Готові харчові продукти	5,7	6,5	6,7	6,5	6,4	6,4	6,8	5,6	5,7	9,0	9,0
Мінеральні продукти	11,3	8,1	7,5	9,1	9,2	9,7	10,8	12,4	9,8	6,7	8,2
Машини та обладнання	10,5	10,3	10,0	9,9	9,8	8,9	9,1	7,7	8,5	7,2	7,5
Хімічна продукція	5,7	5,6	4,3	3,8	4,0	3,9	4,1	4,1	2,9	2,5	2,3
Інше	15,2	15,1	15,4	15,4	15,6	15,3	14,9	13,6	15,5	15,8	16,1

Джерело: складено автором за матеріалами [30].

Потенційні перебої в морських перевезеннях і постійне зростання цін на енергоносії продовжують створювати серйозні загрози для стабільності світової економіки. Такі проблеми можуть викликати ланцюгову реакцію, яка торкнеться багатьох галузей. У розрізі окремих секторів торгівля інформаційно-комунікаційними технологіями та офісним обладнанням показала високе зростання на 13 відсотків за квартал. Торгівля одягом теж зросла на 14 відсотків за квартал. Натомість в автомобільній промисловості та торгівлі енергоносіями зафіксовано падіння на 7 відсотків за рік. Під час повномасштабної війни Україна зіткнулася з різким збільшенням від’ємного торгового балансу. Саме тому основною метою дослідження стало детальне вивчення поточного стану міжнародної торгівлі країни в умовах геополітичної

нестабільності та активних бойових дій. Дослідники розглянули обсяги торгівлі, її динаміку, товарну структуру, виявили основні проблеми та перспективи розвитку. На основі цього вони сформували конкретні напрями ефективної стратегії зовнішньоторговельної політики. Аналіз показав, що зовнішня торгівля України має подальші перспективи зростання. Також були запропоновані практичні заходи для її покращення. У підсумку роботи сформували чіткі рекомендації, які спрямовані на активізацію зовнішньої торгівлі країни [32].

Оцінка впливу Глибокої та всеосяжної зони вільної торгівлі між ЄС та Україною, яка запрацювала з 2016 року, демонструє, що ця угода дала відчутний позитивний результат для двосторонньої торгівлі. Дослідники використали панельні дані за період з 2002 по 2021 рік і застосували два різні емпіричні підходи. Перший підхід базувався на гравітаційній моделі торгівлі, яку оцінили методом Пуассонівського псевдо-максимальної правдоподібності з багатовимірними фіксованими ефектами. Другий підхід полягав у методології синтетичного контрфакту. Результати гравітаційної моделі показали значний зв’язок між угодою та вищим рівнем торгівлі між Україною та ЄС. Спостерігалося зростання торгівлі на 27–29 відсотків, що перевищує звичайні показники для типових угод про вільну торгівлю. Модель також вказує на можливий асиметричний ефект відхилення торгівлі, коли імпорт учасників угоди зміщується від непідписантів, а експорт до непідписантів, навпаки, зростає. Метод синтетичного контрфакту підтвердив ці висновки. Він побудував синтетичні контрфакти для торгівлі між Україною та ЄС і зафіксував послідовне зростання українського експорту до ЄС на 23–24 відсотки після запуску зони вільної торгівлі. Результати щодо українського імпорту з ЄС виявилися більш чутливими до того, який саме пул донорських країн обирали для порівняння. Вони не такі стійкі за величиною, але все одно свідчать про позитивний вплив. Загалом обидва методи підтверджують, що Глибока та всеосяжна зона вільної торгівлі пов’язана зі значно вищим рівнем торгівлі між Україною та ЄС. Ці висновки узгоджуються з економічною

теорією і показують, що заходи глибокої інтеграції, які виходять далеко за межі простого зниження тарифів, здатні приносити вагомі вигоди в торгівлі [33].

Таблиця 2.6

Динаміка товарної структури експорту України, 2014–2024, % від загального обсягу

Товарна група	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Продукція рослинництва	16,2	20,9	22,3	21,3	20,9	25,8	24,2	22,8	30,5	32,4	32,4
Жири та олії	7,1	8,7	10,9	10,6	9,5	9,5	11,7	10,3	13,5	15,6	13,8
Базові метали та вироби з них	28,3	24,8	22,9	23,4	24,6	20,5	18,4	23,5	13,6	10,8	10,7
Готові харчові продукти	5,7	6,5	6,7	6,5	6,4	6,4	6,8	5,6	5,7	9,0	9,0
Мінеральні продукти	11,3	8,1	7,5	9,1	9,2	9,7	10,8	12,4	9,8	6,7	8,2
Машини та обладнання	10,5	10,3	10,0	9,9	9,8	8,9	9,1	7,7	8,5	7,2	7,5
Хімічна продукція	5,7	5,6	4,3	3,8	4,0	3,9	4,1	4,1	2,9	2,5	2,3
Інше	15,2	15,1	15,4	15,4	15,6	15,3	14,9	13,6	15,5	15,8	16,1

Джерело: складено автором за матеріалами [33].

Концепція Глибокої та всеосяжної зони вільної торгівлі виходить далеко за межі звичайної лібералізації торгівлі. Крім скасування тарифів на товари, вона передбачає скорочення або повне усунення нетарифних бар’єрів. Також угода включає лібералізацію інвестиційного режиму, лібералізацію торгівлі послугами та гармонізацію норм і інституцій з acquis ЄС. Економічна література, моделі загальної рівноваги та реальний досвід глибокої торговельної інтеграції свідчать про великий потенціал такої угоди для стимулювання торгівлі та інвестицій між Україною та ЄС. Це має створити додатковий добробут і нові робочі місця. Вигоди від угоди існують для обох сторін, але для України вони значно більші, оскільки вона є меншим партнером і починала з вищих торговельних бар’єрів. При цьому угода не дає автоматичної гарантії успіху. Після незаконної анексії Росією Криму та Севастополя у 2014 році, а також після визнання Росією так званих незалежних утворень у Донецькій, Луганській, а згодом Херсонській та Запорізькій областях у 2022 році і початку повномасштабної війни Європейський Союз

запровадив санкції проти РФ. Поряд з іншими заходами підтримки України ЄС надав країні автономні торговельні заходи. Ці заходи на тимчасовій основі повністю лібералізували торгівлю, призупинили імпортні мита, квоти та інші заходи торговельного захисту щодо українського експорту до ЄС [31].

Розвиток зовнішньоекономічної діяльності України в умовах воєнного стану зіткнувся з викликами безпеки, яких раніше не було. Зміна торговельних напрямків у перші роки незалежності для України та країн Балтії була викликана потребою відійти від радянської економічної моделі. Сьогоднішні труднощі пов'язані з руйнуванням інфраструктури, блокуванням портів і потребою швидко пристосовуватися до нових логістичних умов. Польща, Румунія та Словаччина звертаються до ЄС з проханням продовжити заборону на ввезення українського зерна, що створює додаткові труднощі для експорту сільськогосподарської продукції. Україна потребує швидкої і точної оцінки збитків та потреб, яку проводить Світовий банк разом з українським урядом та ЄС у рамках звіту RDNA3. Пріоритетним завданням залишається розвиток галузей з високою доданою вартістю та цифрова трансформація зовнішньої торгівлі. Державна політика має бути спрямована на підтримку експортоорієнтованих секторів, які навіть у воєнний час і під санкційним тиском здатні забезпечувати надходження валютної виручки [34].

Стратегія економічної інтеграції України та ЄС будується на принципах поступового зближення і впровадження європейських стандартів. Аналіз тенденцій і структури зовнішньої торгівлі під впливом глобальних економічних та геополітичних факторів показує, що інтеграція стає одним з головних інструментів забезпечення економічної безпеки країни. Стратегія повинна враховувати швидкі зміни у світовій торгівлі та нові геополітичні умови, які склалися після 2022 року. Необхідно продовжувати диверсифікацію торговельних потоків і зменшувати залежність від традиційних ринків, які перебувають під впливом агресора. Створення сприятливих умов для залучення інвестицій у виробничі потужності, орієнтовані на європейський ринок, стає основою для довгострокового стабільного розвитку. Підтримка

конкурентоспроможності українських виробників через модернізацію виробництва та впровадження інноваційних технологій дозволить країні зайняти достойне місце в міжнародному поділі праці [34]. Щоб повністю реалізувати торговельний потенціал України, потрібен комплексний підхід. Він має поєднувати інструменти торговельної дипломатії, фінансову підтримку експорту та розвиток логістичної інфраструктури. Слід враховувати вплив нетарифних бар'єрів і технічних регламентів, які часто стають перешкодою при виході на європейські ринки. Процес приведення українського законодавства у відповідність до норм ЄС у сферах митного регулювання, стандартизації та сертифікації продукції триває постійно і потребує значних зусиль як від держави, так і від бізнесу. Подальший розвиток відносин у межах Глибокої та всеосяжної зони вільної торгівлі відкриває нові можливості для експорту послуг, особливо в ІТ-секторі, креативних індустріях та інженерних послугах. Це допоможе зменшити негативні наслідки від втрати промислових потужностей на сході країни і поступово сформувати нову, більш стійку модель зовнішньоекономічної діяльності [30].

Системний аналіз змін у світовій торгівлі показує, що геополітична напруженість призводить до роздроблення глобальних ринків і посилення протекціонізму. Для України це означає активний пошук нових торговельних партнерів серед країн Глобального Півдня. Такий пошук вимагає глибоких знань про особливості ведення бізнесу в цих регіонах і активної роботи на рівні міждержавного діалогу. При цьому європейський напрямок залишається стратегічно безальтернативним. Європейський Союз виступає не тільки найбільшим торговельним партнером, але й основним джерелом фінансової допомоги та інвестицій для післявоєнного відновлення. Головним завданням на найближчі роки стає формування стійких ланцюгів доданої вартості, які будуть інтегровані в європейську економіку. Це передбачає не просто експорт сировини, а активний розвиток переробної промисловості. Такий підхід підвищить стійкість національної економіки до зовнішніх потрясінь і

забезпечить її зростання навіть в умовах тривалої геополітичної нестабільності [32].

Теоретичні та практичні аспекти впливу війни на зовнішню торгівлю України вказують на необхідність пошуку нових шляхів мінімізації негативного впливу війни. Експорт Вінницької, Волинської, Закарпатської, Львівської, Одеської, Рівненської, Тернопільської, Черкаської та Чернівецької областей у 2022 році був вищим, ніж у 2021 році. Ці регіони сконцентрували значний експортний потенціал під час війни. Основними деструктивними факторами розвитку зовнішньої торгівлі України під час війни є: зниження обсягів експорту та імпорту; від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі; логістичні проблеми, обмеження на рух товарів, руйнування інфраструктури. Рекомендації для українського уряду щодо мінімізації негативних наслідків війни включають податкові пільги для українських підприємців, підтримку малого та середнього бізнесу, диверсифікацію ринків збуту продукції, розвиток внутрішнього ринку. Розвиток зовнішньої торгівлі в Україні сприятиме стабілізації національної економіки та забезпеченню економічного зростання у післявоєнний період. Дослідження економічної безпеки України в умовах війни з погляду зовнішньої торгівлі вивчає вплив триваючої війни на зовнішньоторговельну діяльність України, зосереджуючись на змінах у динаміці торгівлі, структурному потенціалі та економічному прогнозуванні. Війна суттєво порушила інтеграцію України у світову економіку, спричинивши різке падіння обсягів експорту, збільшення дефіциту торгівлі та помітні зрушення у товарній та географічній структурі торгівлі. Сільськогосподарська продукція залишається основою експорту, тоді як металургійний та промисловий експорт скоротився через пошкодження інфраструктури та логістичні бар'єри. Імпорт продовжує домінувати мінеральним паливом та обладнанням, необхідним для реконструкції та оборонних потреб. Статистично значущий негативний вплив імпорту на зростання ВВП контрастує з роллю експорту[44].

Таблиця 2.7

Динаміка валового внутрішнього продукту та міжнародної торгівлі , 2016-2025 (трлн дол. США, %)

Показник	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
ВВП										
Світ, трлн дол.США	76.598	81.479	86.497	87.772	85.519	97.403	101.409	105.685	110.065	115.494
Світ,зростання,%	3.3	3.8	3.6	2.9	-2.7	6.6	3.6	3.3	3.2	3.3
Розвинені країни	1.8	2.6	2.3	1.9	-4.0	6.0	2.9	1.7	1.8	1.8
Країни з перехідною економікою та країни, що розвиваються	4.4	4.8	4.7	3.7	-1.8	7.0	4.0	4.4	4.2	4.2
Міжнародна торгівля, експорт										
Товари та послуги, трлн дол. США	20.838	23.012	25.209	24.819	22.413	28.119	31.552	30.963	32.263	33.542
Зростання ,%	-1.8	10.4	9.5	-1.5	-9.7	25.5	12.2	-1.9	4.2	3.9
Товари, трлн дол. США	15.748	17.477	19.132	18.564	17.192	21.846	24.287	23.133	23.922	24.810
Зростання, %	-2.8	10.9	9.5	-2.9	-7.4	27.1	11.2	-4.8	3.4	3.7
Частка товарів у світовій торгівлі, %	75.6	75.9	75.9	74.8	76.7	77.7	76.9	74.7	74.1	74.0

Джерело: складено автором за матеріалами [44].

Аналіз показує, що, хоча експортний контроль мав певний ефект на торговельні потоки, Росія продовжує мати можливість імпортувати велику кількість товарів, необхідних для військового виробництва. З моменту введення обмежень ланцюжки поставок адаптувалися, і більшість відповідних товарів тепер потрапляє до Росії через посередників у третіх країнах, включаючи Китай. Майже половина імпорту в перші десять місяців 2023 року складалася з товарів, вироблених від імені компаній з країн коаліції, що вказує на серйозні виклики у сфері правозастосування. Експортний контроль залишається потужним інструментом. Росія не змогла знайти замінники

багатьом продуктам з країн коаліції, зокрема передовій електроніці, про що свідчить постійна залученість цих виробників. Це означає, що, за великим рахунком, потенціал експортного контролю щодо значного обмеження здатності Росії вести агресивну війну проти України залишається незмінним. Однак для підвищення ефективності необхідні значні зміни в поточному підході до правозастосування. Росія продовжує значною мірою покладатися на іноземні компоненти для свого військового виробництва. Фактично, 95 відсотків усіх частин, знайдених у російській зброї на полі бою, були отримані від виробників з країн коаліції, причому 72 відсотки припадає лише на компанії з США. Ці висновки підкреслюють триваючий виклик у пошуку життєздатних замінників на російському внутрішньому ринку або у його союзників; компоненти з Китаю складають лише 4 відсотки з приблизно 2800 ідентифікованих позицій загалом. Таким чином, експортний контроль залишається потужним інструментом стримування військових зусиль Росії. Будь-який ефективний контроль над ланцюжком поставок має починатися з початкового продажу товару дистриб'ютору, оскільки стає дедалі складніше відстежити його фізичне місцезнаходження та перешкоджати будь-якій незаконній діяльності після продажу. Обмеження повинні бути гармонізовані між юрисдикціями коаліції разом із відступами та процедурами ліцензування, криміналізацією порушень санкцій та положеннями про недбалість, які окреслюють процедури, яких компанії повинні дотримуватися[44].

Експортний контроль стикається з великими проблемами правозастосування через складність глобальних ланцюжків поставок, той факт, що великі економіки, такі як Китай, не є частиною санкційної коаліції, а також через брак досвіду та інституційних ресурсів з боку країн коаліції. Рекомендації спрямовані на закриття прогалин у політиці існуючого режиму експортного контролю; зміцнення державних інституцій, відповідальних за його впровадження та правозастосування; стимулювання та розширення можливостей приватного сектору для посилення відповідності; націлювання на схеми обходу, які дозволяють Росії імпортувати товари через треті країни.

Недостатні зусилля щодо комплаєнсу з боку суб'єктів у країнах коаліції; неадекватні зусилля з притягнення посередників у третіх країнах, які сприяють ухиленню від експортного контролю, до відповідальності за допомогою санкцій або інших обмежень; суперечливі або неадекватні правила щодо підсанкційних товарів є основними викликами. Важливо усунути ці виклики шляхом закриття прогалин у політиці, зміцнення державних інституцій, націлювання на обхід у третіх країнах та посилення багатостороннього співробітництва у сфері експортного контролю. Поліпшення правозастосування експортного контролю в кінцевому підсумку вимагає підтримки з боку приватного сектору, зокрема виробників товарів, необхідних для російської військової промисловості, що базуються в США та країнах коаліції. Ланцюжки поставок повинні починатися в точці виробництва та з початкового продажу товару дистриб'ютору. Для стимулювання корпорацій до встановлення процедур комплаєнсу органи правозастосування повинні взаємодіяти з приватним сектором, демонструючи готовність та здатність діяти. Експортний контроль стикається з викликами, подібними до боротьби з відмиванням грошей та протидії фінансуванню тероризму: часто високозамінні товари, складні ланцюжки опіки, непрозорі структури власності, часті інституційні зміни та покладання на менш суворі юрисдикції для створення схем обходу. Залишаються суттєві невідповідності, які перешкоджають ефективному правозастосуванню та полегшують обхід. Гармонізація обмежень у юрисдикціях коаліції разом із встановленням чітких процедур ліцензування та відступів допомогла б пом'якшити цю проблему. Багато компаній з країн коаліції продовжують постачати критично важливі товари на мільярди доларів до третіх країн, звідки ці товари зрештою потрапляють до Росії. Ефективне правозастосування експортних обмежень залежить від співпраці приватного сектору[45].

До 2023 року російська економіка все більше переходила на військові рейки. Бюджетні витрати, заходи протидії санкціям та зростання кредитування стимулювали інвестиції, будівництво та загальну економічну активність.

Найбільше виграв військово-промисловий сектор, як і приватне споживання, зумовлене виплатами, пов'язаними з війною, та високим зростанням реальної заробітної плати внаслідок дефіциту робочої сили. Водночас сектори, що покладаються на західні ринки або іноземні компанії, продовжували відчувати труднощі. Скорочення було зумовлене падінням активності у видобувній промисловості, торгівлі, нерухомості та відпочинку, що зростання в сільському господарстві, виробництві та державному управлінні не змогло компенсувати. Показники основних галузей промисловості показують, що труднощі економіки поширилися і на першу половину 2025 року. Промислове виробництво стабілізувалося після падіння, а індекс менеджерів із закупівель ледь перебував у зоні зростання, відображаючи вплив високих процентних ставок, гострої нехватку робочої сили та перебоїв у ланцюжках поставок, пов'язаних із санкціями. До кінця 2024 року та на початку 2025 року ознаки економічного уповільнення стали очевидними. Навіть військово-промисловий сектор почав стагнувати. Економіка зіткнулася з обмеженнями з боку пропозиції, і центральний банк зосередився на стримуванні інфляції. У відповідь на вторгнення Росії в Україну західні уряди ввели суворі торговельні та фінансові санкції проти російських підприємств та осіб, причетних до війни. Ці санкції розроблені для того, щоб перешкоджати військовим зусиллям Росії шляхом зниження її здатності воювати та фінансувати війну. Санкції роблять незаконним продаж певних продуктів до Росії, а також імпорт окремих російських товарів. Вироби компаній з санкційної коаліції продовжують виявлятися в російському військовому обладнанні, знищеному в Україні. Це пов'язано з недостатньою належною обачністю компаній, а також з лазівками в санкційному режимі, такими як реекспорт через сусідні країни, втручання в деклараційні форми або виклики в юрисдикційному правозастосуванні через довгі ланцюжки поставок. Між 2022 та 2023 роками експорт товарів впав на 28 відсотків, профіцит торгівлі зменшився на 62 відсотки, а профіцит поточного рахунку впав на 79 відсотків[45].

Таблиця 2.8

Етапи та конкретні кроки розвитку ЗТ України

Напрям / Етап	Конкретні кроки / Заходи	Відповідальні / Інструменти	Очікуваний ефект
1. Удосконалення санкційного контролю та політики	- Розмежувати санкційну політику (формування програм) та контроль (імплементація, моніторинг). - Посилити роль СБУ в ідентифікації об'єктів для санкцій та моніторингу. - Вдосконалити Державний реєстр санкцій та Міжвідомчу робочу групу.	РНБО, СБУ, Мін'юст, Кабмін	Зменшення обходу санкцій, посилення тиску на агресора, захист національних інтересів.
2. Диверсифікація експорту та товарної структури	- Зменшити сировинну залежність (зерно, руда, метали). - Розвивати експорт готової продукції, переробки (агро-переробка, машинобудування). - Стимулювати нові ніші (зелені технології, IT-послуги).	Мінекономіки, Держстат, бізнес	Зростання доданої вартості, стійкість до шоків.
3. Географічна диверсифікація ринків	- Глибока інтеграція з ЄС (розширення автономних преференцій після 2025, гармонізація стандартів). - Розвиток торгівлі з G7, Global South (Азія, Африка, Лат. Америка).	МЗС, Мінекономіки, ЄС	Зменшення ризиків, альтернативні маршрути.
4. Логістика та інфраструктура	- Розвиток альтернативних коридорів (СУГ, Дунай, залізниця, Польща/Румунія). - Модернізація портів, митниці, цифровізація. - Інвестиції в транспортну інфраструктуру.	Мінвідновлення, Укрзалізниця, бізнес	Зниження витрат, стабільність поставок.
5. Імпортозаміщення та контроль імпорту	- Політика імпортозаміщення в критичних секторах (енергетика, машинобудування, оборона). - Управління обмеженням некритичного імпорту.	Кабмін, Мінекономіки	Зменшення від'ємного впливу імпорту на ВВП.
6. Посилення enforcement export controls та compliance	- Гармонізація контролю з коаліцією (США, ЄС). - Посилення корпоративної відповідальності та штрафів. - Боротьба з реекспортом через треті країни (Китай, Туреччина, ОАЕ).	Коаліція, СБУ, митниця	Послаблення військової машини РФ, захист технологій.
7. Державна підтримка та інститути	- Активна держполітика: гранти, страхування експорту, торговельні місії. - Моніторинг ефективності ЗТ (показники етапів санкційного контролю). - Розвиток державно-приватного партнерства.	Кабмін, Мінекономіки, НБУ	Стимулювання експорту, макростабільність.
8. Моніторинг, оцінка та прогнозування	- Розробка KPI для етапів ЗТ Поліноміальне прогнозування (2025–2027: зростання ВВП за умови диверсифікації).	Мінекономіки, НБУ, наука	Адаптивне управління, раннє виявлення ризиків.

Джерело: складено автором за матеріалами [47].

Загальний сукупний прогрес у реалізації санкцій оцінюється у 36 відсотків. Експерти наголошують на важливості додаткових санкцій, пов'язаних із транспортуванням та страхуванням, а також на перешкоджанні торгівлі з Росією та інвестиціям у неї. З початку 2024 року було видано дев'ять указів про застосування персональних санкцій проти 661 юридичної особи та 657 фізичних осіб. Оновлений Державний реєстр санкцій дозволяє отримати інформацію про статус, термін дії санкцій, види застосованих обмежень та ідентифікаційні дані осіб. Контроль може дати уряду можливість виявляти лідерів та їх технологічне лідерство на ранній стадії, контролювати їхні міжнародні партнерства та захищати їх у разі потреби. Уряди повинні більше інвестувати у відстеження прогресу в ланцюжках створення вартості технологій, особливо в сферах, де вже є лідерство, таких як електромобілі, сонячні панелі та літій-іонні батареї, напівпровідники третього покоління. Чітке домінування в таких ланцюжках створення вартості є передумовою для надійного обмеження іноземного доступу. Поєднано з постійним моніторингом залежностей, це могло б служити системою раннього попередження проти майбутніх спроб експлуатації технологічних переваг. Слід покращити координацію та комунікацію з промисловістю конфіденційним та ефективним способом. Компанії можуть ділитися інформацією про свій досвід на місцях, наприклад, щодо практик ліцензування. Це могло б допомогти країнам контролювати та реагувати на випадки використання дискримінаційного ліцензування для оркестрування ланцюжків поставок за кордоном. Уряди повинні спочатку розбудувати необхідну експертизу в критичних секторах та технологіях, щоб вони могли розуміти отриману інформацію. Конкретні вразливості кожної галузі повинні бути враховані. Зерновий експорт у січні 2024 року був на такому ж рівні, як і перед початком повномасштабної війни. Але ці успіхи мало допомогли компенсувати розчарування від сухопутного контрнаступу. Уряди мають зосередитися на тому, як утримати лінію[46].

Економічна безпека України під час війни з точки зору зовнішньої торгівлі характеризується глибокою структурною трансформацією. Війна спричинила значне руйнування виробничого потенціалу та логістичних шляхів, що призвело до домінування аграрного сектору в експорті та критичної залежності від імпорту енергоресурсів та продукції військового призначення. Стабілізація зовнішньої торгівлі потребує не лише відновлення інфраструктури, а й інституційного зміцнення санкційного механізму для перекриття каналів фінансування агресії. Подальші перспективи розвитку торгівлі України тісно пов'язані з інтеграцією в європейські та світові ланцюжки створення вартості, що вимагає адаптації до нових геоекономічних реалій та посилення контролю за експортом товарів подвійного призначення. Ефективність санкційного тиску залишається визначальним фактором для обмеження ресурсного забезпечення війни, що потребує постійного вдосконалення моніторингу та міжнародної координації зусиль. Економетричні оцінки підтверджують, що зовнішньоторговельний баланс України залишається вразливим до коливань світових цін на сировину та геополітичних шоків. Стратегія відновлення має передбачати підтримку високотехнологічного експорту та залучення інвестицій у сектори з високою доданою вартістю для забезпечення довгострокової стійкості національної економіки. Координація дій з міжнародними партнерами у сфері санкційного контролю є необхідною умовою для мінімізації можливостей обходу обмежень та посилення впливу на економіку агресора. Впровадження інноваційних методів відстеження товарів у глобальних ланцюжках поставок та посилення відповідальності приватного сектору за дотримання санкційних режимів є пріоритетними завданнями на сучасному етапі. Динаміка зовнішньої торгівлі України в умовах війни демонструє здатність бізнесу до адаптації, проте системні виклики потребують комплексних державних рішень та міжнародної підтримки. Розширення географії експорту та диверсифікація джерел імпорту є ключовими елементами стратегії забезпечення економічної безпеки. Виклики, пов'язані з правозастосуванням

експортного контролю, підкреслюють необхідність гармонізації законодавства та створення ефективних механізмів обміну інформацією між країнами санкційної коаліції. Тільки через поєднання економічних, юридичних та політичних інструментів можливо забезпечити дієвість санкційного тиску та створити умови для сталого розвитку зовнішньої торгівлі України у майбутньому. Аналіз макроекономічних факторів, що впливають на інвестиційний потенціал підприємства, та вивчення впливу війни на продовольчу безпеку доповнюють розуміння комплексності проблем, з якими стикається Україна. Міжнародна підтримка у забезпеченні глобальної продовольчої безпеки є важливим аспектом зовнішньополітичної діяльності та торговельної стратегії країни. Систематизація знань про етапи та завдання санкційного контролю дозволяє вибудувати чітку модель дій для державних органів та суб'єктів господарювання, що сприятиме підвищенню загальної ефективності санкційної політики. Прогнозування розвитку зовнішньої торгівлі в умовах невизначеності вимагає застосування сучасних аналітичних інструментів та врахування широкого спектру сценаріїв розвитку подій. Зміцнення інституційної спроможності України у сфері санкційного контролю та торговельного захисту є запорукою захисту національних інтересів на світовій арені. Постійний моніторинг змін у світовій торговельній системі та оперативне реагування на нові виклики дозволять Україні ефективно використовувати наявні можливості для зміцнення своєї позиції в міжнародному поділі праці. Таким чином, перспективи зовнішньої торгівлі України в умовах санкційного тиску визначаються здатністю держави та бізнесу до ефективної протидії агресії, модернізації економіки та поглиблення інтеграції у світовий економічний простір на засадах безпеки та взаємовигідного співробітництва.

Висновок до другого розділу

1. Здійснено детальний аналіз динаміки та структури зовнішньої торгівлі України, за результатами якого зафіксовано повну, фундаментальну та незворотну зміну її географічних векторів. Російський фактор у вітчизняному товарообігу був остаточно знівельований та заблокований на нормативно-правовому рівні , а ключовим стратегічним партнером став Європейський Союз. Завдяки наданню Україні автономних торговельних преференцій та тимчасовому скасуванню мит і квот з боку ЄС, частка європейського ринку в структурі українського експорту досягла історичного максимуму. Водночас виявлено суттєве поглиблення дефіциту торговельного балансу, викликане випереджаючим відновленням імпорту на тлі ускладненого воєнними чинниками експортного потенціалу.

2. Оцінено характер деформації галузевої структури зовнішньої торгівлі під впливом руйнування виробничої інфраструктури та санкційних трансформацій. Встановлено, що традиційні промислові сектори, насамперед чорна металургія та видобуток залізорудних концентратів, які раніше формували основу валютних надходжень країни, зазнали критичного падіння обсягів через окупацію та знищення ключових підприємств сходу України. Роль головного локомотива вітчизняного експорту перейшла до агропродовольчого сектора. Разом із тим обґрунтовано, що домінування сировинної аграрної спрямованості посилює макроекономічну вразливість держави перед світовими ціновими коливаннями та логістичними ризиками, що актуалізує потребу в переорієнтації на глибоку переробку сировини.

3. Визначено стратегічні перспективи та напрями розвитку зовнішньоекономічної діяльності України в умовах тривалого санкційного тиску на державу-агресора. Доведено, що підвищення стійкості української економіки вимагає реалізації комплексної державної політики, диференційованої за кількома векторами:

- по-перше, системна інституційна диверсифікація експорту шляхом збільшення питомої ваги продукції з високою доданою вартістю;
- по-друге, інтеграційне розширення та гармонізація вітчизняних стандартів із вимогами ринку ЄС у рамках Глибокої та всеосяжної зони вільної торгівлі;
- по-третє, модернізація та цифровізація митної інфраструктури, а також розбудова альтернативних логістичних коридорів, для компенсації блокування морських шляхів;
- по-четверте, активна координація з міжнародними партнерами у напрямі посилення правозастосування експортного контролю, підвищення корпоративного комплаєнсу та жорсткої протидії реекспорту критичних компонентів і технологій до РФ через треті країни.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження було сформульовано такі висновки:

1. У процесі дослідження сутності, видів і механізмів міжнародних санкцій встановлено, що санкції є складним багаторівневим інструментом впливу, який поєднує економічні, фінансові, технологічні та політичні обмеження. Їх дія спрямована не лише на безпосереднє скорочення економічних можливостей держави-об’єкта, а й на довгострокове послаблення її стратегічного потенціалу. Обґрунтовано, що сучасна практика застосування санкцій характеризується переходом до точкових обмежень, які дозволяють підвищити ефективність впливу на політичні еліти та ключові галузі економіки при зниженні негативних наслідків для цивільного населення.

2. На основі аналізу теоретичних підходів до впливу санкцій на зовнішню торгівлю доведено, що їх результативність визначається поєднанням економічних і політичних факторів, зокрема рівнем інтеграції країни у світову економіку, наявністю альтернативних торговельних партнерів та ступенем узгодженості дій міжнародної коаліції. Встановлено, що санкції діють через механізми скорочення експорту, фінансової ізоляції та технологічного обмеження, а також викликають ефект відхилення торгівлі, що призводить до перебудови глобальних ланцюгів постачання та залучення третіх країн до обслуговування нових торговельних потоків.

3. Аналіз динаміки та структури зовнішньої торгівлі України показав, що під впливом санкцій та воєнних чинників відбулася глибока трансформація торговельної системи держави. Встановлено різке скорочення обсягів торгівлі у кризові періоди та подальше часткове відновлення за рахунок переорієнтації на нові ринки. Доведено, що ключовою тенденцією стало зміщення географічної структури торгівлі у бік Європейського Союзу, а також зростання ролі країн Азії, що свідчить про зміну стратегічних напрямів зовнішньоекономічної діяльності.

4. У результаті аналізу впливу санкцій на окремі сектори економіки встановлено, що їх наслідки є неоднорідними та залежать від галузевої специфіки. Доведено, що аграрний сектор, незважаючи на зростання частки у структурі експорту, зазнає збільшення витрат через логістичні обмеження, тоді як промислові галузі, зокрема металургія, втратили значну частину виробничого потенціалу. Обґрунтовано, що загальною тенденцією є посилення сировинної спрямованості експорту та зростання залежності від імпорту критично важливих товарів, що негативно впливає на торговельний баланс і економічну стійкість держави

5. На основі узагальнення перспектив розвитку зовнішньої торгівлі України доведено, що ключовим напрямом подальшого розвитку має стати структурна модернізація економіки та перехід до моделі експорту продукції з високою доданою вартістю. Обґрунтовано необхідність розвитку транспортної інфраструктури, інтеграції до європейських ринків, посилення контролю за обходом санкцій та створення сприятливого інвестиційного середовища. Встановлено, що санкційний режим, попри обмежувальний характер, виступає стимулом для трансформації економіки та формування більш стійкої і конкурентоспроможної системи зовнішньої торгівлі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ольшак М. В. Ефективність економічних санкцій ЄС щодо РФ. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2023. Т. 34 (73), № 4. С. 131–133.

2. Задерейко С. Ю. Санкції як механізм міжнародного правосуддя: правові та етичні аспекти. *Київський часопис права*. 2025. № 1. С. 183–188.

3. Gutmann J., Neuenkirch M., Neumeier F. How Sanctions Work – And Which Goals They Fail to Achieve. *EconPol Forum*. 2023. Vol. 24, Iss. 3. P. 7–11.

4. Najmaldeen A. A., Khalaf H. A. A. The Concept of Smart International Sanctions. *Migration Letters*. 2023. Vol. 20, No. S4. P. 741–757.

5. Матвійчук Н. В. Міжнародні санкції як інструмент зовнішньої політики. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*. 2022. Вип. 33–34. С. 71–79.

6. Коваль Д., Бернацький Б. *Санкційний довідник: уроки для України з практики іноземного санкційного законодавства та міжнародного права* / Центр прав людини ZMINA. Київ, 2023. 96 с.

7. *Економічні санкції у сучасному світовому господарстві*: монографія / О. І. Шнирков, А. С. Філіпенко, Р. О. Заблоцька та ін. Київ: Київський університет, 2019. 240 с.

8. Yastrubetskyi V., Shvets K., Hutsalo L. Application of International Political Sanctions as a Means of Countering Weapons of Mass Destruction. *Economic Affairs*. 2023. Vol. 68, No. 01s. P. 153–161.

9. Itskhoki O., Ribakova E. The Economics of Sanctions: From Theory Into Practice. Brookings Papers on Economic Activity. Fall 2024. 44 p.

10. Anpilohova I., Kharlan V. Trade and Sanctions Policy: Between Geopolitical Leverage and Economic Disruption. Kyiv: State University of Trade and Economics, 2025. 235 p.

11. Міжнародні санкції як інструмент стримування російської агресії проти України: аналіт. доп. / А. Бобровицький, Н. Гавриленко, А. Гончарук, І.

Ус, Г. Широкий, Р. Юлдашев; за заг. ред. М. Паламарчука. Київ: НІСД, 2023. 74 с.

12. Opria A. S. Sanctions as a Tool for Addressing Threats to International Stability: Cases of Russia and Iran: thesis for bachelor degree / National University of Kyiv-Mohyla Academy. Kyiv, 2025. 60 p.

13. Becko J. S. A Theory of Economic Sanctions as Terms-of-Trade Manipulation. Massachusetts Institute of Technology, 2022. 23 p.

14. Karayazici F. I., Lewander G. Business as usual? Third-country business and legal effects of sanctions on international trade: Master's Thesis / Uppsala University. 2023. 85 p.

15. Flach L., Heiland I., Larch M., Steininger M., Teti F. A. Quantifying the partial and general equilibrium effects of sanctions on Russia. *Review of International Economics*. 2023. DOI: 10.1111/roie.12707.

16. Jinji N., Kawaguchi S. The Impact of Global Sanctions on Foreign Direct Investment: A staggered difference-in-differences approach. *RIETI Discussion Paper Series 26-E-032*. 2026. 29 p.

17. Onogwu D. J., Olushola A. International Sanctions, Trade Integration, and Macroeconomic Indicators: Sectoral Evidence from Russia. *MPRA Paper No. 127130*. 2025. URL: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/127130/

18. Phillips P., Ahmad S. Measuring and Understanding Unexplained Trade: A Gravity Approach. *U.S. International Trade Commission Economics Working Paper Series*. 2026. No 2026-2-B. 45 p.

19. Munisamy G., Khadka S., Batarseh F. Conflicts and Climate Change: The Evolving Structure of the International Agricultural Trade Network. *IATRC Commissioned Paper CP-36*. 2025. 48 p.

20. Палієнко Т. П., Голопотелюк В. Трансформація зовнішньої торгівлі України в умовах геополітичних викликів. Наукові записки НаУКМА. Економічні науки. 2025. Т. 10. Вип. 1. С. 160-168.

21. Чеботарьов Є. В., Чеботарьова Н. М. Зовнішня торгівля України в умовах війни: стан й основи прогнозування на повоєнну перспективу. Економічний вісник Донбасу. 2025. № 1(48). С. 240-248.

22. Романенко О. В., Алавердян Л. М., Юдічева О. П. Вплив війни на зовнішню торгівлю України (за підсумками першого півріччя 2023 року). Ефективна економіка. 2023. № 9.

23. Вербицька Г. Про вплив війни на динаміку експорту України. Вісник Львівського університету. Серія економічна. 2023. Вип. 64. С. 57-67.

24. Ворона А. С. Експортно-імпортна діяльність українських підприємств: проблеми та перспективи розвитку : кваліфікаційна робота бакалавра / Полтавський університет економіки і торгівлі. Полтава, 2025. 78 с.

25. Кравець В. Я. Основні напрями зовнішньої торгівлі України : кваліфікаційна робота бакалавра / Національний університет харчових технологій. Київ, 2022. 65 с.

26. Шаренко М. С., Пілат О. В., Сумцова С. О. Фінансові санкції як інструмент міжнародної політики. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право. 2024. Вип. 86, т. 1. С. 25–40.

27. Mandragelia V. A. War in Ukraine: economic sanctions and public support. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки. 2022. Вип. 2 (92). С. 94–102.

28. Mulder N. The sanctions weapon. Finance & Development. 2022. June. P. 20–23.

29. Вплив війни на стан аграрної галузі в Україні : аналітичний звіт / Укр. Рада Бізнесу ; Міжнар. маркет. група. Київ, 2023. 12 с.

30. Шевченківська весна 2025. Економіка України 2025: нові вектори розвитку в умовах глобальних трансформацій : матеріали XXIII Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Київ, 2025 р.). Київ : КНУ ім. Т. Шевченка, 2025. 609 с.

31. Палієнко Т. П., Голопотелюк В. Transformation of Ukraine’s foreign trade under geopolitical challenges. *Наукові записки НаУКМА. Економічні науки*. 2025. Том 10. Випуск 1. С. 160–168.

32. Журавка Ф. О., Чорна С. В., Філатова Г. П. Security challenges of the development of foreign economic activity of Ukraine under martial law. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Економічні науки»*. 2024. № 12 (92). Т. 2.

33. Babenko V., Biletska Y., Pelyak H. Ukraine-EU: economic integration strategy. *Geopolitics under Globalization*. 2020. Vol. 3. Iss. 1. P. 12–23.

34. Levchenko Y. Ukraine's DCFTA with the EU: Trade effects of economic integration: thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of MA in Economic Analysis. Kyiv: Kyiv School of Economics, 2025. 61 p.

35. Economic Sanctions and Human Rights: Quantifying the Legal Proportionality Principle / A. Steinbach [et al.]. *Harvard Human Rights Journal*. 2023. Vol. 36, Iss. 1.

36. Itskhoki O., Ribakova E. The Economics of Sanctions: From Theory Into Practice. *Brookings Papers on Economic Activity*. 2024. Fall. 44 с.

37. Богородицька Г. Є., Войтов С. Г., Жир С. І. Місце України у сучасній світовій системі продовольчої безпеки // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. 2024. № 2 (137). С. 138–144.

38. Мельник Т., Туніцька Ю. Зовнішньоторговельні зв'язки України та Польщі: 2022-2024 // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2024. № 5 (136). С. 4–24.

39. Федулова І. Зовнішня торгівля України продукцією АПК // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2024. № 4 (135). С. 86–101.

40. Шнирков О. І., Філіпенко А. С., Поліщук Л. С. Зовнішньоторговельні відносини України в умовах російсько-української війни // Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2024. Вип. 158. С. 4–22.

41. Некрасова Л. А., Шихранова А. О. Трансформація аграрного експорту України під впливом міжнародного бізнесу та інтеграційних процесів // Economics: time realities. 2025. № 6 (82). С. 119–131.

42. Дон О., Яріз Н. Аналіз товарної структури торгівлі України з ЄС // Галицький економічний вісник. 2024. № 4 (89). С. 190–201.

43. Михайленко О. Г., Пащенко О. В. Розвиток зовнішньої торгівлі агропродовольчими товарами України в умовах воєнного стану // Агросвіт. 2025. № 2. С. 46–59.

44. Sanctions as a policy tool of Ukraine in countering threats to national security / Y. Naidon, S. Naumiuk, Y. Rybynskyi [et al.]. *Amazonia Investiga*. 2024. Vol. 13, Issue 76. P. 103–112.

45. Impact of war and geopolitical factors on foreign trade / O. Pakholiuk, A. Dziubynskyi, O. Peredriy [et al.]. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*. 2025. Vol. 4, Issue 63. P. 485–497.

46.Challenges of export controls enforcement: how Russia continues to import components for its military production / O. Bilousova, B. Hilgenstock, E. Ribakova [et al.]. *Yermak-McFaul International Working Group on Russian Sanctions & KSE Institute*. 2024. 54 p.

47. Tsymbal L., Demediuk A. Economic Security of Ukraine Under War: A Foreign Trade Perspective. *Safety and Security Advances*. 2025. Vol. 1, Issue 1. P. 63–78.

48. Bilousova O., Hilgenstock B., Ribakova E., Shapoval N., Vlasyuk A., Vlasiuk V. Challenges of export controls enforcement : how Russia continues to import components for its military production / Yermak-McFaul International Working Group on Russian Sanctions, KSE Institute. January 2024. 52 p.

49. Steinbach S. The Russia–Ukraine war and global trade reallocations // Economics Letters. 2023. Vol. 226.

50. World Trade Organization. One year of war in Ukraine : the impact on global trade and economic activity. Geneva : WTO, 2023